

Міністерство освіти та науки України
Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола

Циклова комісія мовно-літературних
дисциплін

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

Редакторський аналіз навчального видання

Виконала:

студентка групи В-41

відділення комп'ютерних та

видавничих технологій

Войтович Ірина Ігорівна

Науковий керівник:

професор, доктор філологічних

наук Фінклер Юрій Едуардович

Оцінка_____

Анотація

Войтович І. І. Редакторський аналіз навчального видання(на прикладі підручників «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко та «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко). Кваліфікаційна бакалаврська робота. Галицький коледж імені В'ячеслава Чорновола. Тернопіль, 2022.

Дипломна робота присвячена вивченню редакторського аналізу навчального видання.Окреслено сутність, значення та види навчальних видань. Описано структурно-функціональні особливості навчальних видань. Розкрито завдання редакторського аналізу навчальних видань. Схарактеризовано методичні аспекти редакторського аналізу навчальних видань з мовно-літературної освітньої галузі. Узагальнено теоретичні відомості про концептуальну основу вивчення редагування навчальних видань на прикладі підручників для початкової школи. Досліджено текстовий компонент та апарат організації засвоєння підручників для учнів 4 класу. Здійснено детальний аналіз ілюстративного матеріалу навчальних видань.

Ключові слова:редакторський аналіз, навчальне видання, мовно-літературна освітня галузь, підручник.

Abstract

Voitovych I. I. Editorial analysis of the educational edition (on the example of textbooks "Literary reading. 4th grade" O. Ya. Savchenko and "Ukrainian language. 4th grade" M. S. Vashulenko, S. G. Dubovik, O. I. Melnychayko). Qualifying bachelor's thesis. Vyacheslav Chornovil Galician College. Ternopil, 2022.

This thesis is devoted to the study of editorial analysis of educational publications. The essence, meaning and types of educational publications are outlined. Structural and functional features of educational publications are described. The task of editorial analysis of educational publications is revealed. Methodical aspects of editorial analysis of educational publications in the field of language and literature are characterized. Theoretical information about the conceptual basis of studying the editing of educational publications on the example of textbooks for primary school is summarized. The textual component and the apparatus of organization of textbook acquisition for 4th grade students have been studied. A detailed analysis of illustrative material of educational publications has been carried out.

Keywords: editorial analysis, educational publication, language and literature education, textbook.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕДАКТОРСЬКОГО АНАЛІЗУ НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ.....	7
1.1. Сутність, значення та види навчальних видань.....	7
1.2. Структурно-функціональні особливості навчальних видань.....	11
1.3. Завдання редакторського аналізу навчальних видань.....	17
Висновки до розділу 1.....	21
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РЕДАКТОРСЬКОГО АНАЛІЗУ НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ З МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ.....	23
2.1. Мовно-літературна освітня галузь: зміст та завдання.....	23
2.2. Характеристика навчальних видань мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи.....	29
2.3. Напрямки роботи редактора над навчальними виданнями мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи.....	33
Висновки до розділу 2.....	36
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ РЕДАКТОРСЬКОГО АНАЛІЗУ ПІДРУЧНИКІВ «ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ» ТА «УКРАЇНСЬКА МОВА» ДЛЯ УЧНІВ 4 КЛАСУ.....	38
3.1. Редакторський аналіз текстового компонента підручників.....	38
3.2. Редакторський аналіз апарату організації засвоєння підручників.....	41
3.3. Редакторський аналіз ілюстративного матеріалу підручників.....	45
Висновки до розділу 3.....	52
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	56
ДОДАТКИ.....	63

ВСТУП

Історія свідчить, що народна духовна культура розвивалася переважно як культура друкованого слова. Книги були формою спілкування так само довго, як і традиційне усне спілкування. У той же час книги пов'язані з освітою, а в розвитку педагогіки і в цілому розвитку системи народної освіти виділяється самостійний вид книг — навчальні видання.

Під навчальними виданнями розуміють видання, в яких теоретичні матеріали мають бути викладені в доступному для розуміння форматі відповідно до вимог навчання дітей певного віку. За останні роки серед інших жанрів літератури виділяються підручники, попит на підручники не тільки не зменшується, а з кожним роком зростає. Необхідність такого виду видання вимагала створення якісної книги.

Для створення ідеального навчального видання редактори повинні мати предметні знання та достатній досвід роботи у видавничій сфері. Редакторам слід звертати особливу увагу на якість основного змісту видання та компоненти книги: пошук й орієнтування, ілюстративне наповнення. У підручниках ці елементи є основою видання, оскільки допомагають учням ефективно засвоїти знання та здійснити оперативний пошук потрібної інформації.

Підручник — важливий елемент навчання, виховання, впливу на формування цілісної картини світу в учнів початкових класів. Відтак це зумовлює **актуальність** обраної теми «Редакторський аналіз навчального видання» у сучасному вимірі наукового дослідження.

Мета дослідження — проаналізувати структурно-функціональні особливості навчальних видань на прикладі підручника для початкової школи.

Мета дослідження зумовлює реалізацію таких **завдань**:

- 1) окреслити сутність, значення та види навчальних видань;
- 2) з'ясувати структурно-функціональні особливості навчальних видань;

- 3) визначити завдання редакторського аналізу навчальних видань;
- 4) описати зміст та завдання мовно-літературної освітньої галузі;
- 5) охарактеризувати навчальні видання мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи;
- 6) розкрити концептуальну основу вивчення редагування навчальних видань на прикладі підручників для початкової школи;
- 7) проаналізувати текстовий компонент підручників;
- 8) здійснити аналіз апарату організації засвоєння підручників;
- 9) дослідити ілюстративний матеріал підручників.

Об'єкт дослідження — підручник для початкової школи.

Предмет дослідження — методичні аспекти редакторського аналізу навчальних видань з мовно-літературної освітньої галузі.

При дослідженні були використані такі **методи**: індукція та дедукція, аналіз і синтез, порівняння, класифікація, абстрагування, конкретизація, систематизація, узагальнення.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше здійснено ґрунтовний аналіз особливостей роботи редактора над підручником мовно-освітньої галузі для початкової школи на прикладі видань «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко та «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко.

Теоретична значущість роботи полягає в тому, що її результати сприяють кращому вивченню напрямків редакторського аналізу підручників мовно-літературної освітньої галузі.

Практична цінність роботи полягає у можливості її використання в теоретичних і практичних курсах дисциплін редагування, при створенні підручників для початкової школи, при написанні наукових робіт тощо.

Структура дослідження. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (71 найменування) та додатків. Повний обсяг роботи становить 78 сторінок, основний текст викладено на 62 сторінках друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РЕДАКТОРСЬКОГО АНАЛІЗУ НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ

1.1. Сутність, значення та види навчальних видань

Навчальні видання — це видання, що містять інформаційні системи науки та техніки у формі, що полегшує навчання, затверджені як конкретні види видання (підручники, навчальні програми, робочі зошити, методичні вказівки, наочний посібник).

Основна їхня мета — забезпечення навчально-методичного забезпечення різноманітних форм і методів на всіх етапах і рівнях навчального процесу[53].

ДСТУ 3017:2015 трактує навчальне видання як видання, що містять систематичну інформацію наукового чи прикладного характеру, представлену у форматі, який полегшує навчання та викладання [19, с. 10].

Дослідник С. Сищенко виокремлює основні функції навчальних видань:

- освітня функція полягає в тому, щоб у процесі засвоєння певного обсягу систематичних знань в учнів формувалися пізнавальні вміння та навички відповідно до сучасного рівня наукового прогресу;
- розвивальні функції сприяють розвитку учня, формуючи його сприйняття, пам'ять, мовні та інші здібності;
- виховна функція — здатність навчальних видань впливати на світогляд, мораль, естетичне почуття, ставлення до праці й навчання учнів, формувати й удосконалювати певні риси особистості;
- функція управління передбачає планування певного виду навчання, його методів, форм і засобів, а також способів застосування знань у різних ситуаціях;
- до науково-дослідницьких функцій належить заохочення учнів до самостійного розв'язування задач.

Головні функції навчальних видань стосуються системи принципів навчання, які є науковими, доступними, цілеспрямованими, системними та послідовними, актуальними для життя[59].

Сьогодні існують різні підходи до формування типологічного ряду навчальних видань.

У стандарті СОУ 22.2–02477019–07:2017 висвітлено класифікацію навчальних видань залежно від вікової категорії учнів навчальних закладів:

- учні початкової школи (6–10 років, молодший шкільний вік);
- учні середньої школи (11–14 років);
- учні старшої школи, молодь (15–18, 9–11 класи) [62].

Науковці Л. Поперечна та А. Терещенко поділяють читацьку аудиторію навчальної літератури на дві групи:

- учні загальноосвітніх та професійно-технічних навчальних закладів, студенти, слухачі підвищення кваліфікації;
- люди, які викладають — вчителі, викладачі, вихователі тощо [53].

Інформативність навчальних видань характеризується широким спектром тематики, що визначається назвами дисциплін, що вивчаються різними навчальними закладами. За дисциплінами навчальні видання поділяються на:

- гуманітарні — у тому числі підручники з мов, літератури, психології, історії, суспільствознавства;
- математичні — книги з математики, алгебри, геометрії, інформатики, логіки;
- природознавчі — до цієї групи видань належать підручники та інші навчальні видання з біології, хімії, природознавства, фізики, астрономії;
- спеціальної освіти, що стосуються таких дисциплін, як медицина, механіка, радіотехніка тощо.

Види навчальних видань за характером інформації, поділяють на такі блоки:

- навчально-програмна література (навчальна програма);

- навчально-теоретична література (підручник, навчальний посібник);
- навчально-практична література (збірники вправ та завдань, хрестоматії, книги для читання, практикуми);
- навчально-методична література (навчально-методичний посібник, методичні рекомендації та вказівки);
- навчально-довідкова література (словники, енциклопедії, довідники);
- навчально-наочна література(навчально-наочний посібник, карта, атлас) [53].

Детальніше розглянемо підвиди кожного типу навчальних видань.

«Навчальна програма — це навчальне видання, що визначає зміст, обсяг, порядок вивчення й викладання певної навчальної дисципліни» [19, с. 13].

За ДСТУ 3017:2015, підручником прийнято називати навчальні видання, що містять повністю систематичний вступ до предмета, що відповідає навчальній програмі, з відповідною печаткою [19, с. 13].

Підручники — навчальні видання, що містять систематичні вступи до предмета, відповідають навчальній програмі та офіційно затверджені як визначений вид видання. Сучасні підручники забезпечують навчальну, розвиваючу, виховну та дослідницьку функції [59].

За способом викладу підручника текст підручника поділяється на:

- відтворюваний — інформативний, добре структурований текст, що відповідає цілям інтерпретаційного навчання;
- проблемні — підручники у формі монологів, виявлення суперечностей, розв’язування задач, демонстрація логіки мислення;
- програмований — текст, зміст якого подається частинами, а засвоєння інформації перевіряється контрольними запитаннями;

- цілісний — текст підручника, що містить певну кількість інформації, необхідної для розуміння проблеми, що визначається логікою комплексного навчання;

- додаткові — тексти, введені в підручники для збагачення знань про важливі складові змісту навчальних матеріалів[59].

Навчальний посібник — видання, що містить навчальну інформацію, яке частково або повністю замінює чи доповнює підручник. Основна мета цього посібника — допомогти учням ефективно організувати самостійну роботу над певною темою та здійснити самоконтроль за вивченим [59].

Збірник вправ і завдань, покликаний закріпити пройдений учнями матеріал.

Хрестоматія — це видання, яке є літературним, художнім, історичним, містить художній твір або уривки твору для вивчення на уроках літератури.

Книга для читання удосконалює навички та техніку читання дітей, поглиблює знання предмета та сприяє розвитку пізнавального інтересу [53].

За ДСТУ 3017:2015, практикум — це посібник, що містить комплекс практичних завдань та/або вправ з певної дисципліни, що сприяють засвоєнню набутих знань, умінь і навичок. Практикуми включають набори завдань і відпрацювань, тестові завдання, набори текстів під диктант і переказ, лабораторні та практичні інструкції та інше[19, с. 14].

Навчально-методичний посібник — навчальне видання, що містить матеріали з методів викладання розділів, частин чи дисципліни [поперечна].

За ДСТУ 3017:2015, методичні рекомендації, методичні настанови належать до виробничо-практичних видань, проте за змістовим наповненням ці види видань є навчальними. Вони містять рекомендації та настанови щодо виконання певних дій, процесів, операцій практичної (виробничої) діяльності [19, с. 13]. Вони організовують роботу учнів і вчителів у міру вивчення предмету. Як правило, методичні вказівки призначені для студентів, а методичні поради — для викладачів, слухачів курсів, аспірантів, магістрантів.

Словник містить упорядкований список слів (термінологія, омоніми, пароніми тощо), доповнений довідковими даними.

Енциклопедії — це навчальні довідники, які містять впорядковані списки певної інформації з різних галузей науки.

Довідники складаються з коротких даних, упорядкованих за певними системами, що стосуються різних галузей науки [53].

Наочні посібники — посібники, основним змістом яких є зображення, що ілюструють предмет [19, с. 14].

Карти, атласи є самостійними додатковими джерелами географічних та історичних знань. Вони є незамінними посібниками, які надають інформацію, яку підручники не можуть повністю представити [53].

1.2. Структурно-функціональні особливості навчальних видань

Важливою типологічною ознакою, що допомагає оцінити ефективність навчальної книги, є її структура, де науковці часто виділяють текстові (головні, додаткові, пояснювальні) та позатекстові компоненти: апарат організації засвоєння, апарат орієнтування та ілюстративний матеріал. Ці складові елементи дають змогу оптимально оформити видання, особливо шкільні підручники [23, с. 141].

Розрізняють основні, додаткові та пояснювальні тексти залежно від змісту та використання в навчальному процесі. Кожен з них має свої особливості. Основний зміст підручника втілює систему провідної концепції навчальної програми. Текст може бути описовим або змішаним, залежно від способу розкриття сутності поняття.

Додатковий текст включає учнівські звернення, підручники та додаткові навчальні матеріали. Пояснювальні тексти містять допоміжні елементи: примітки та пояснення, словники, листи [38].

Структурними елементами навчального видання є апарат орієнтування і пошуку (АОП) та на апарат організації засвоєння знань (АОЗ, методичний апарат).

Апарат орієнтування і пошуку допомагає студентам отримати якомога більше знань та забезпечує інтерес до книги. До апарату орієнтування включають орієнтувальну передмову, зміст, покажчики, заголовки, списки літератури.

Апарат організації засвоєння знань є структурним компонентом підручника, який активізує та спрямовує учнів на оволодіння пізнавальною діяльністю предмета. Основну мету методичного апарату в навчальній книзі можна визначити як: навчати вчитися. АОЗ включає такі елементи:

- навчально-методичні матеріали, які містять: інструктивно-методичну передмову та окремі розділи до навчального видання, зразки дій та розв'язування задач (включаючи використання різних видів літератури, приладів; пам'ятки, відповіді, інструкції), інструкцію до виконання, навчальні завдання, поради та рекомендації для самоосвіти;
- таблиця для організації засвоєння знань;
- різноманітні запитання-завдання;
- організація вправ для самостійної роботи, які необхідні для засвоєння навчального матеріалу та розвитку навичок мислення;
- назви ілюстрацій сприяють правильному розумінню, осмисленню, запам'ятовуванню та застосуванню ілюстративного матеріалу, забезпечуючи зв'язки між наочним, образним і логічним мисленням у процесі прийняття рішень;
- виділений текст та інші структурні компоненти підручника [11].

Розглянемо детальніше кожен компонент апарату організації засвоєння знань у стислій формі.

1. Інструктивно-методичні матеріали. У цій підсистемі найпоширенішою частиною є інструктивно-методична передмова. Основна її мета — підкреслити правила користування книгою, інструменти засвоєння матеріалу. Зразки дій і розв'язання задач необхідні для втілення та чіткого розуміння мети навчально-виховної роботи, планування та вибору засобів її досягнення та отримання оптимальних результатів навчання.

2. Таблиця. В навчанні дуже важлива сама форма таблиці, вона є необхідним засобом для оволодіння методами наукового мислення та раціональної організації навчальної діяльності. Таблиці поділені на три групи. До першого комплекту входять таблиці, які полегшують учням, в першу чергу, засвоєння та запам'ятовування матеріалу. Другий набір таблиць організовує навчальний матеріал відповідно до іншої логіки, ніж використовувані таблиці, це таблиці систематизації, підсумкові та інтегруючі таблиці. Вони дають студентам можливість набути складних навчальних навичок, а самі стають еталоном для реалізації. Таблиці третьої групи мають відповідні характеристики таблицям перших двох груп, але всі вони виправлені, доповнені або навіть написані учнями самостійно [38].

3. Питання-завдання. Це один з найпоширеніших елементів в апараті освоєнзнаць. Вони є механізмами, які змушують усі інші структурні компоненти працювати та взаємодіяти з метою. Питання-завдання класифікуються за кількома характеристиками:

- метою;
- структурні елементи підручників, які вони обслуговують;
- ступінь взаємодії певного підручника з іншими навчальними виданнями;
- рівень його логічного порядку та кількісних показників.

Ці прапорці включають розташування питань і завдань: перед, в середині або в кінці розділу (абзацу) тексту. Де розміщувати питання і завдання, проблеми принципові і складні. Вони традиційно розміщуються в кінці абзацу. Іноді — в кінці цього розділу, дуже рідко — в кінці підручника, оскільки це послаблює систематизуючу та інтегруючу функцію підручника, ускладнює повторення в кінці, знижує рівень узагальнення підручника [11].

4. Організація вправ для самостійної роботи. Основна мета вправ — засвоєння навчального матеріалу та формування навичок розвитку мислення учнів. Вправи — це завдання, що класифікуються за метою та змістом.

Класифікація за призначенням дозволяє розділити вправи на дві великі категорії:

- вправи для організації різноманітної роботи та оволодіння методикою її виконання;
- вправи на розвиток навичок логічного наукового мислення (порівняння, класифікація, систематизація тощо).

За специфічною ситуацією змісту вправи вона поділяється на три види:

- вправи, матеріал яких необхідно реалізувати у порядку, встановленому підручником;
- вправи, які потребують самостійного перетворення навчального матеріалу за параметрами, зазначеними в підручнику (наприклад, розв’язування задач, приклади формул, правила, структури);
- вправи потрібні вправи для самостійного перетворення навчального матеріалу.

5. Назва ілюстрації. Особливістю цього елемента є те, що він є частиною підсистеми — ілюстративних матеріалів (ІМ). Без ілюстративного матеріалу не було б такого елемента. Лише через ІМ підписи підзображень можуть взаємодіяти з іншими компонентами навчального видання. Назви ілюстрацій поділяються на три групи за домінантною функцією:

- сприяти точному і цілісному сприйняттю, осмисленню, запам’ятовуванню та застосуванню підписів інформації, що міститься на ілюстраціях;
- підпис візуальних і логічних стилів спілкування, що використовуються для вирішення пізнавальних і прикладних завдань;
- підпис призначений для організації виконання різноманітних робіт у процесі навчання. Для досягнення цих функцій використовують образні ілюстрації у формі: запитання-завдання, вправа-завдання, навчальний та системний матеріал (посилання на певні частини тексту);
- спосіб організації зв’язків між ілюстраціями та текстом [11].

6. Особливу роль у підручниках відіграють основні виділення. Як правило, виділяють термінологічні поняття та їх дефініції, правила, окремі характеристики, головні цитати, формули, імена, дати, назви, питання і відповіді в тексті, цифри, символічні позначення, елементи у схемах, таблицях, кресленнях тощо. Суть виділення цих елементів у тексті полягає в тому, щоб підкреслити їх значення в серії повідомлень. Якщо подібних варіантів занадто багато, то ідея розрізнення тексту навчального матеріалу втрачається і все ніби має значення. Методи виділення включають:

- шрифт (курсив, жирний тощо);
- набірний (розрідження чи ущільнення тексту);
- графіка (підкреслення, рамки тощо);
- використання іншого кольору;
- комбінація цих методів.

Апарат орієнтування та пошуку дає змогу студентам швидко й легко зрозуміти навчальний матеріал підручників і є засобом забезпечення якості навчальних видань [41].

Загалом до елементів АОП належать: заголовки, символи-сигнали, покажчики, бібліографія, орієнтувальна передмова, зміст.

Рубрикація. Це елемент апарату орієнтування і пошуку, безпосередньо пов'язаний із змістом. Заголовки складають систему титулів. Рубрика — це позначення окремої частини (частини, підрозділу тощо) матеріалу [38].

У навчальних виданнях часто використовуються традиційно відомі символи та зображення, відомі як символи, для представлення структурних елементів. Дослідження показали, що існує шість типів сигнальних символів:

- геометрія (прямокутники, трикутники, кола, квадрати тощо);
- цифри та літери (римські та арабські цифри, великі та малі літери);
- символи (питання, знак оклику, знак плюс, мінус тощо);
- малюнки (малюнки предметів і символічних предметів);
- колір, лінійка тощо [41].

Позначаються у вигляді смуги на полях, що відображається під фрагментом сторінки. На таких смужках відображаються номери деталей, а також їх повні або скорочені назви. Дизайн «мітка на вирізі» може бути одного або кількох кольорів. Функція цього маркера досить вузька. Однак його застосування вимагає особливого дизайну та розміщення змісту. Без чіткої взаємодії між ними «знак на зрізі» втрачає педагогічну функцію і стає елементом книжкового мистецтва та декоративного оформлення.

Швидко розвивається комбіноване використання символічних сигналів-символів. Наприклад, чорне, червоне, синє, жовте коло — тут як і фігура, його розмір, положення і колір мають значення сигнального символу.

Використання символічних сигналів-символів у підручниках не повинно бути зайвим. Їм слід лише вказати, що потребує особливої уваги при засвоєнні підручника, оскільки сигнальні символи є не тільки відмінною рисою елементів підручника, але й мають певний зміст [41].

До складу АОП в книзі входять такі конструктивні елементи, як покажчики. Покажчик — це впорядкований список певних текстових об'єктів (наприклад, термінів, власних імен), зазначених у змісті основної роботи, а також надає посилання на сторінки, які містять інформацію про ці об'єкти.

У підручниках використовуються іменний і предметний покажчики. Іменний покажчик містить імена людей, згаданих у книзі, і є ключовим для розуміння змісту твору. Предметний покажчик — це алфавітний перелік назв, понять, подій, термінів, які містять назви всіх сторінок видання, де згадується поняття.

Список літератури є невід'ємною частиною апарату орієнтування та пошуку у підручниках. Він містить літературні ресурси, якими користуються автори або рекомендовані студентам для вивчення, щоб заглибитися в певну тему.

Орієнтувальну частину преамбули в підручнику називають орієнтиром. Його основна мета — пояснити структуру видання, описати його архітектуру, щоб учні могли вільно орієнтуватися в матеріалі.

У цій частині передмови підкреслюється: роль і значення дисципліни в підготовці експертів, її взаємозв'язок з іншими дисциплінами, тому цілі та завдання курсу визначають, коли студенти вивчають певну дисципліну (використання комп'ютера, технічні засоби, тестові функції тощо), необхідні знання та навички, які потрібно набути.

Іншим важливим компонентом апарату орієнтування є зміст. Це список заголовків для повідомлення, узятих із основного тексту та наданих у відсортованій послідовності. У більшості випадків кожна сторінка змісту представляє номер сторінки повідомлення, яке використовує цей розділ.

Основним функціональним призначенням змісту є орієнтовне пошукове завдання — спростити та прискорити пошук компонентів книги (розділів, параграфів, статей, оповідань, приміток, бібліографії тощо) [41].

Ілюстративний матеріал для навчальних видань, включає малюнки (наукові, прикладні, технологічні, навчальні малюнки, карти, схеми, плани, діаграми), фотографії, фотосхеми, репродукції [38].

1.3. Завдання редакторського аналізу навчальних видань

Основним творчим працівником будь-якого видавництва є редактор. Він безпосередньо відповідає за високопрофесійну підготовку до друку того чи іншого видання, звертаючи увагу на належний рівень його структури, інформації, науки та мови.

Головні функції редактора навчальних видань:

- досконало розуміти оригінальний твір автора та підготувати обґрунтовану редакційну думку про те, чи підходить твір для редагування [7, с. 21];

- зробити письмовий запит до автора про доопрацювання рукопису після повернення рецензента та ретельно перевірити виконання коментарів;
- відредагувати авторський оригінал, затверджений головним редактором, відповідно до прийомів головного редактора;
- автор знайомий з редактором і узгоджує з ним надані скорочення, доповнення, зміни;
- надавати автору необхідну допомогу для вдосконалення архітектури оригінального тексту (структурні розділи, параграфи, простота додавання до авторського тексту передмови, покажчика, списку тощо);
- редагування підготовленого автором експозиційного матеріалу, з'ясування необхідності додаткових експозиційних серій та визначення їх розташування;
- передати авторські виправлення до редакційної частини;
- підготовка каталожних карток публікацій та рекламних текстів для відділу маркетингу;
- безпосередня участь у розробці дизайн-проекту [7, с. 21].

Видавнича практика сформувала загальні методи роботи редакторів під час підготовки до друку. Методи застосування цієї методики при обробці оригіналів слід розглядати в наступному порядку:

- тип навчального видання;
- знайомство з рецензією підручника;
- структурування та опрацювання смислової частини;
- забезпечення належного навчально-методичного рівня тексту;
- взаємозв'язок між текстом і викладним матеріалом [13, с. 30].

Детально розглянемо кожен з вказаних тез.

Щоб редагувати навчальні видання, редактори повинні спочатку зрозуміти їх типи. Типову серію кожного видання найкраще диференціювати за адресою читача (споживача) та характером інформації. Це дає змогу виявити специфічні особливості, притаманні тому чи іншому виданню, насамперед з точки зору методів підготовки редакторів.

Редакція має взяти до відома висновки експертів під час рецензування (рецензування) навчальних видань, що передбачає перевірку таких критеріїв:

- повнота та вичерпна реалізація дисциплінарного змісту, визначеного навчальною програмою;
- стежити за навчальним часом для дослідження з предмета;
- логічна послідовність і систематизація викладу основних смислових питань, дотримання принципів доступності та наочності;
- у підручниках не повинно бути зображень з образливими елементами;
- у тексті також слід уникати негативної інформації [13, с. 31].

Обов'язковими складовими структури навчального видання мають бути:

- зміст (список розділів та підрозділів);
- вступ (передмова);
- основний текст;
- запитання, тести для самоконтролю;
- обов'язкові та додаткові завдання, приклади;
- довідково-інформаційні дані (таблиці, графіки тощо) для розв'язування задач;
- орієнтовний матеріал у книзі (тема, покажчик, списки умовних позначень тощо) [7, с. 27].

Завданням редактора під час роботи над текстом навчальної книги є перевірка відповідності основним стандартам текстової інформації: науковості, системності викладу, доступності, повноти та цілісності [60].

Критерії наукової інформації включає фактичну надійність і точність. Тому редактор аналізує правильність виділення фактів з урахуванням теми тексту, співвідношення між фактами та достовірності зв'язку між ними. Ми вважаємо, що навчальна література має використовувати ті яскраві та суспільно важливі факти, які учні найбільше хочуть запам'ятати.

Системне формулювання забезпечує логічний порядок, аргументованість і доказовість цих тверджень. Тому редакторам слід стежити за взаємозв'язком між структурними елементами видання. Системність букварів можна простежити за їх послідовним поданням інформації, що контролюється редакторами.

У редакційній роботі особливо важливі критерії доступності, зокрема зрозумілість викладу та підбір правильної лексики для конкретної читацької аудиторії. Тому редакторам варто звернути увагу на те, чи є у виданні занадто довгі речення, адже, наприклад, для молодших школярів текстова інформація має становити менше половини всієї інформації у виданні. Це тому, що не всі першокласники вміють читати (вони тільки вчаться). Крім того, текстова інформація може спричинити стомлення учнів і відсутність інтересу до теми.

Завдяки взаємодії між розділами забезпечується критерій повноти, тому зміст підручника слід розглядати як безперервну систему знань, а не окремо підібрані та задані взаємно несумісні елементи.

Повнота інформації є відображенням навчальної програми. Тобто, якщо редактор оцінює підручник відповідно до навчальної програми і робить висновок, що він повністю відповідає навчальній програмі, критерій повноти виконується [60].

Забезпечити належний навчально-методичний рівень тексту. При роботі з текстом редактори повинні розуміти найважливіші завдання для конкретного навчального видання:

- дати учням (учням) певну систему знань;
- допомога учневі у легкому опануванні предмету;
- стимулювати творчий потенціал;
- сприяти формуванню особистісних принципів.

Кожну тему (розділ) підручника необхідно доповнити визначенням контрольних питань та списків завдань. Функція цього структурного елемента видання є дуже важливою. Пошук відповідей на запитання чи

завдання спонукає учнів уважно читати тему, виділяючи головне, розвиваючи звички самоконтролю, розвиваючи навички самостійного мислення, знаходження й читання додаткових літер [60].

Важливим у редакторському аналізі є забезпечення взаємозв'язку між текстовими та пояснювальними матеріалами. Найпоширенішими видами ілюстрацій є ті, які найчастіше зустрічаються в навчальних виданнях: репродукції, малюнки, фотографії, карти, схеми, таблиці [50, с. 123].

Робота редактора над кількістю і характером ілюстрацій полягає у визначенні критеріїв відбору ілюстраційних матеріалів. За читацькою адресою видання визначають концепцію образної серії: у підручниках для початкової школи та частини середнього класу переважатимуть фігуративні малюнки, зображення кольорових предметів. У підручниках з літератури та історії зручно використовувати портрети авторів творів та їх героїв, репродукції відомих художників [50, с. 123].

Висновки до розділу 1

Навчальна література характеризується доступністю та системністю викладу, а навчальні матеріали адаптовані до вікових категорій учнів. Можна виділити основні функції навчальної літератури — навчальну (допомога дітям вчитися) та інформаційну (дані подаються у вигляді текстових і нетекстових елементів — ілюстрацій, таблиць, формул).

Головні вимоги до навчальної літератури: охоплення необхідного обсягу матеріалу, доступного для учнів певного віку, логіка структури видання та поданої інформації. Ми з'ясували, що видів навчальних видань за галузями застосування, аудиторією дуже багато, адже інформаційне забезпечення є важливою умовою освіти, наукової чи практичної діяльності в будь-якій сфері, в тому числі й у навчальній та в інших професіях.

Розглянуто структурно-функціональні особливості навчального видання. З'ясовано, що структура навчальних книг поділяється на два блоки: текст та позатекстові компоненти. Подано докладну характеристику цих блоків, особливу увагу звернули на апарат орієнтування і пошуку та на апарат організації засвоєння знань.

Основними завданнями редакторського аналізу навчальних видань є ознайомлення з типовими особливостями конкретного навчального видання, робота над змістом і структурою, навчально-методичним рівнем тексту, ілюстративним наповненням.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РЕДАКТОРСЬКОГО АНАЛІЗУ НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ З МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

2.1. Мовно-літературна освітня галузь: зміст та завдання

У мовно-літературній освітній галузі метою навчання є розвиток в учнів позитивної мотивації до вивчення української мови, комунікативних, читацьких та соціологічних навичок з урахуванням здібностей та інтересів учнівської молоді [43, с. 25].

Досягнення цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- забезпечити позитивну мотивацію для вивчення української мови, навички та вміння забезпечити вільне володіння мовою в навчанні, особистому житті;
- розвивати навички та компетенції в усіх видах мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письмо;
- розвинути в учнів багатий словниковий запас;
- поширення знань про найважливіші мовні одиниці, необхідні і достатні для розвитку мовних навичок;
- оволодіння українською графікою й орфографією та формування фонетичної графіки та орфографічних навичок;
- дізнаватися про високохудожні зразки української літератури та народної творчості, розвивати навички користування дитячою книжкою та медіаресурсами;
- участь українського народу в національній культурі;
- забезпечити інтелектуальний, моральний та естетичний розвиток учнів [43, с. 25].

Курс мовно-літературної освіти для навчання української (державної) мови у закладах загальної середньої освіти будується за такими змістовими лініями: «Взаємодіємо усно та письмово», «Розвиваємо читацькі уміння», «Працюємо з текстами», «Досліджуємо мовні явища», «Досліджуємо світ дитячої книги та медіа», «Досліджуємо рідний край».

Ці маршрути взаємозалежні та взаємопов'язані, і мають на меті формування ключових і предметних компетентностей, визначених у Державному стандарті початкової освіти.

Змістовий напрям «Взаємодіємо усно та письмово» передбачає розвиток навичок слухання та розуміння співрозмовників та прочитаних чи розмовних текстів українською мовою, збагачення словникового запасу української мови, набуття орфографічних та граматичних навичок і компетенцій, а також формування навичок опитування та відповіді, ведення діалогів та монологів. Уміння представляти себе та своїх друзів відповідно до етикету української мови, представляти свою сім'ю, школу, друзів, вчителів, працювати в парах і великих групах, соціально спілкуватися з однолітками та дорослими в школі та поза нею, писати оголошення, привітання, листи, SMS-повідомлення. Правильне написання українською мовою, пов'язування звуків і букв (самостійне та під диктант написання), а також вміння писати навчальні розповіді, писати різні типи текстів (розповідь, опис, міркування), покращувати швидкість письма, графічні та орфографічні навички; правильно робити записи в зошитах тощо [52, с. 3].

Приблизна область мовленнєвої діяльності:

- особисті (я, дружба, сім'я);
- навчання (команди, уроки, перерви (ігри, розваги));
- суспільство і сім'я;
- природа (пори року, погода, рослинний і тваринний світ);
- техніка (транспорт, зв'язок, техніка);
- громадський (рідне місто, село, Україна, національний символ).

Учні вивчають композицію на основі малюнків, ключових слів, планів, упорядковують спотворені тексти, усно переказують і записують переклади колективно. Така робота проводиться під керівництвом і допомогою вчителів, оскільки в школярів ще не вистачає словникового запасу та граматичних навичок [52, с. 6].

Змістовий напрям «Розвиваємо читацькі уміння» покликаний удосконалювати вміння читати вголос і мовчки українською мовою та розуміти прочитане. Читання вголос характеризується методом, швидкістю (ритмом), точністю, виразністю. Важливо розвивати в учнів уміння читати цілі слова та групи слів. Швидкість значною мірою залежить від індивідуальних особливостей учнів, таких як швидкість реакції, темперамент, вимова тощо. Водночас ритм читання певною мірою обмежений необхідністю дотримання правильності й виразності читання, а також осмислення прочитаного. Правильне читання вимагає від учнів чіткої вимови голосних і приголосних звуків, звичайних орфографічних правил і наголошених слів [52, с. 11].

Спостереження учнями за виразністю читання потребує оволодіння навичками мовлення, логікою мовлення, вмінням емоційно за авторським задумом виражати описаний зміст (спілкування персонажа, діалог тощо). Темати презентацийних навичок є: дихання, сила голосу, його гнучкість, тембр, фразування. Рекомендується учням почати розвивати свої мовленнєві навички через практику, щоб розвинути правильне мовленнєве дихання та гнучкість голосу.

У 4 класі більше уваги приділяється розвитку навичок читання мовчки (відсутність вимови, рух голови за рядками, читаними очима, вміння швидко сприймати рядки очима тощо).

Кожна зі складових технології читання окремо і в сукупності підпорядкована смисловій стороні читання. Розуміння прочитаного тексту ґрунтується на розумінні окремих одиниць (слів, словосполучень, речень) і розумінні всього тексту (його фактичного змісту, теми, основної думки, структурних особливостей, стилю тощо) [52, с. 11].

Змістовий напрям «Працюємо з текстами» передбачає роботу учнів з текстами різних типів, стилів, жанрів художнього стилю. Особливо для 4 класу: текст-розповідь, текст-опис, перерахований тип тексту та читання та розрізнення тексту; розуміння вступу та особливостей основного тексту;

визначення структури тексту, виділення структурних частин; текстові розповіді, описи, письмові аргументи (усно) [65, с. 11].

При цьому учні знайомляться з деталями художньо-наукових пізнавальних текстів, їх відмінностями, визначають види читання чи слухання художніх текстів (оповідань, казок, віршів, загадок тощо); розрізненням авторських та народних творів.

Характеристики стилю і жанру визначають особливості виду твору: визначення теми, вибір характеру персонажа, планування казок і оповідань, підбір заголовків до казок, оповідань і віршів, вибір ланцюжків після або до вивчення віршів, участь у казках, вистави діалогів, оповідань, віршів, дослівні, лаконічні, вибіркові, творчі переклади казок, текстів оповідань, виділення нової інформації в науково-пізнавальні тексти, написання кінцівок казок, оповідання тощо. Маючи справу з текстом казок та оповідань, необхідно розуміти власне зміст тексту та послідовність подій, встановити причинно-наслідкові зв'язки, найкраще знайти відповідь на запитання, сформулювати відповідь на запитання у змісті тексту.

Теми читання: твори про рідний край, твори про Україну та українську мову, фольклор, життя однолітків і дорослих, їх характер, творчість, твори на морально-етичні теми, рослинний і тваринний світ тощо [65, с. 11].

Змістовий напрям «Досліджуємо мовні явища» забезпечує поширення знань з української мови, достатніх і необхідних для розвитку комунікативної мови та мовних навичок, що становлять основу мови. Знання мови залежить від розвитку та вдосконалення лексичних, граматичних та орфографічних навичок [52, с. 17].

Відпрацювати навички правильного вживання слів із фонологічної та граматичної точки зору, роботу зі збагачення словникового запасу за допомогою окремих слів і граматичних конструкцій, формування усталених виразів, прислів'їв і приказок, а також формування навичок використання засвоєних слів і конструкцій для промови. При вивченні слід звернути на лексичну і граматичну сполучуваність слів, вживання прийменників,

займенників, у тому числі особових та вказівних, якісних прикметників вищого та вищого ступеня, прислівників (без уживання термінів, на практиці).

Вміння будувати різні типи фраз і речень, призначати їх, використовувати речення з однорідними членами зі сполучниками та без них, а також складати різні типи тексту з орієнтацією на аудиторію або читача. Учні оволодівають основними правилами української орфографії та розвивають відповідні орфографічні навички.

Більшість орфографічних правил української мови, засвоєних у початковій школі, мають фонологічну основу (крім ненаголошеного е, та приголосних у деяких словах, написання сполучення -ться, -шся), тому їх засвоєння має ґрунтуватися на фонологічних знаннях (наприклад, в українській мові звук [ц'] м'який, тому після нього вживається м'який знак) і здатність літературної вимови.

Розвиток орфографічних і графічних навичок має бути у центрі уваги вчителів і підтримуватися організацією вправ на систематичне повторення та письмовий текст (словниковий і попереджувальний диктант, вправи на класифікацію слів за орфографічними правилами тощо).

Розвиток знань, навички та вміння з пунктуації (розділові знаки в кінці речення залежать від мети й інтонації мовлення, а також уживання коми перед сполучниками а, але, і (якщо повторюється), а також сполучником котрий -а під час написання однорідних речень [52, с. 17].

Змістовий рядок «Досліджуємо світ дитячої книги та медіа» дає школярам інформацію про історію книги, книготворення, дає учням практичне уявлення про бібліографічні поняття (обкладинки, корінець, форзаци, титульні сторінки, текст, ілюстрації, зміст), автори та теми, спосіб розміщення книг на бібліотечних полицях, формування прийомів тематичного відбору книг на основі цих причин, прогнозування змісту книжок, ілюстрацій, ознайомлення з правилами користування абонементом бібліотеки тощо [65, с. 12].

У молодших класах в учнів продовжується практичне усвідомлення учнями філологічних понять. При цьому формуються навички прогнозування змісту книги в титульному аркуші, анотації, передмові, відомостях про автора тощо, навички, необхідні для участі в обговоренні змісту прочитаної книги, позиціонування портфоліо, писати конспекти до книги (за допомогою вчителя).

Одночасно учні 4 класу знайомляться зі світом медіа (телебачення, радіо, журнали, газети, веб-сайти, блоги тощо), з особливостями передачі інформації в різних видах медіапродуктів, навичками розрізняти медіа види за допомогою передачі інформації. Медіапродукти є: візуальні (текст, картини, фотографії), аудіо (радіо, текстові записи, музика), аудіовізуальні (телебачення, художні фільми, документальні, анімаційні фільми, інтернет-ресурси) тощо. Важливо формувати в учнів уявлення про роль ЗМІ в житті людини, усвідомити переваги та загрози медіа, правила безпечного використання медіапродукції [65, с. 12].

Змістовий напрям «Досліджуємо рідний край» має сформувати та розширити уявлення учнів про Україну та український народ, національну культуру: вивчення лексики для представлення національних костюмів, посуду, їжі, фольклорні твори, зокрема дитячі (ігри, пісні, казки), прислів'я та приказки, формування навичок їх доречного використання, знайомство з національними святами та традиціями, іменами видатних українців тощо.

Змістові лінії включають ознайомлення учнів з правилами, які регулюють суспільні відносини в українському суспільстві, формування навичок дотримання цих правил (культура поведінки та культури мовлення), різноманітні соціальні ролі в школі (роль учнів, однокласників), вдома (ролі сина, дочки, онука), на вулиці (ролі перехожих, пасажирів у дорозі), у магазинах (ролі покупців) тощо.

Важливим завданням змістової лінії «Досліджуємо рідний край» є виховання українського громадянина, який поважає українську державу, розуміє національні символи, любить українську мову та культуру,

толерантно ставиться до інших національних мов і культур, які представляють народ [64].

2.2. Характеристика навчальних видань мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи

Метою мовно-літературної освіти є всебічний розвиток дітей та формування однієї з найважливіших здібностей учнів — комунікативної компетентності. Кожна людина, незалежно від роду занять, повинна вміти зв'язно висловлюватися. Володіння словом дозволяє людям ділитися знаннями, власними думками та враженнями, відстоювати свої переконання та уникати непорозумінь.

На етапі становлення особистості молодших школярів оволодіння мовою і мовленням є засобом пізнання, спілкування, виховання і розвитку, самовираження, соціального ствердження. Тому в умовах НУШ необхідно терміново організувати якісне мовно-літературне навчання молодших школярів [34, с. 339].

Мовно-освітня літературна галузь включає такі освітні галузі, як мова і література, іноземна мова, літературне читання. Детальніше розглянемо мету, зміст та навчальні видання вказаних категорій.

Освітня галузь «Мова та література»

Метою освітньої галузі «Мова і література» є розвиток особистості учня, формування його комунікативної компетентності та загальних уявлень про мову як систему та літературу як вид мистецтва. Ця галузь освіти складається з мовної та літературної складових [16].

Мова навчання (українська, мови меншин). Метою вивчення української мови меншини як мови навчання є формування в учня комунікативного досвіду шляхом набуття наявних і необхідних знань про мову навчання, оволодіння різними видами мовленнєвої діяльності та набуття певних соціальних навичок.

Особливістю мови навчання є те, що вона є не лише предметом, а найважливішим засобом навчання, виховання та розвитку особистості в оволодінні всіма іншими предметами початкової загальної освіти.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні завдання:

- формувати мотивацію учнів до вивчення мови;
- забезпечити гармонійний розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо);
- розвиток комунікативних навичок;
- опанувати найважливіші функціональні компоненти мовної системи з урахуванням особливостей фонологічної та граматичної систем кожної мови навчання;
- соціокультурний розвиток особистості;
- формування здібності до навчання.

Метою навчання української мови як національної та інших мов як предметів є розвиток комунікативної компетентності з урахуванням інтересів та здібностей учнів початкової школи.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні завдання:

- створити позитивну мотивацію навчання;
- розвивати вміння та навички в усіх видах мовленнєвої діяльності;
- набути базових знань про найважливіші мовні одиниці, необхідних і достатніх для розвитку мовних навичок;
- участь у національній культурі тих, хто вивчає мову;
- сприяти інтелектуальному, моральному, соціокультурному та естетичному розвитку особистості.

Зміст викладання української мови як національної та інших мов як дисциплін визначається змістовими лініями фонетики, мови, соціокультури тощо, які взаємозалежні та взаємопов'язані та мають на меті формування ключових та дисциплінарних компетентностей [16].

Приклади видань з української мови для учнів початкової школи: «Українська мова. Буквар» підручник для 1 класу закладів загальної

середньої освіти (у 2-х частинах) Іщенко О. Л., Логачевська С. П., «Українська мова. Буквар» підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) Воскресенська Н. О., Цєпова І. В., «Українська мова та читання» підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) Вашуленко М. С., Дубовик С. Г. (Частина 1); Вашуленко О. В. (Частина 2), «Українська мова та читання» підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) Пономарьова К. І. (Частина 1); Савченко О. Я. (Частина 2) тощо.

Освітня галузь «Іноземна мова»

Метою вивчення іноземних мов є розвиток комунікативної компетенції на основі мовних знань і навичок, оволодіння усною та письмовою комунікативною компетенцією, врахування мотивації, цілей і соціальних норм мовлення, щоб сформувати комунікативність учнів. компетентності [16].

Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні завдання:

- правильна вимова і розрізнення звуків, слів, словосполучень і речень;
- оволодіння найвживанішою лексикою з окремих тем і сфер спілкування;
- розуміти основні граматичні категорії мови, що вивчається, визначити відомий словниковий і граматичний матеріал та їх використання в усному спілкуванні під час читання та аудіювання;
- слухання виступи вчителів та однокласників;
- брати участь у розмовному спілкуванні (вміння брати участь у етикетних розмовах та розмовних питаннях у повсякденному спілкуванні);
- уміти коротко висловлюватися в межах предметного та комунікаційного діапазону, визначеного початковою школою, вміти уважно відтворювати римовані твори дитячого фольклору;
- опановувати навички читання, читати навчальні та прості тексти про себе, використовувати ознайомлювальні та навчальні прийоми читання;

- правильне написання слів, словосполучень, речень і тексту;
- знання базової інформації про країну мови, яку ви вивчаєте [16].

Приклади видань з іноземної мови для учнів початкової школи: «Англійська мова» підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом) Будна Т. Б., «Німецька мова» підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом) Сотникова С. І., Гоголева Г. В., «Французька мова» підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом) Ураєва І. Г., «Іспанська мова» підручник для 1 класу закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом) Редько В. Г., Береславська В. І., «Англійська мова» підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом) Герберт Пухта, Гюнтер Гернгрос, Пітер Льюїс-Джонс, «Англійська мова» підручник для 3 класу закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом) Герберт Пухта, Гюнтер Гернгрос, Пітер Льюїс-Джонс, «Англійська мова» підручник для 4 класу закладів загальної середньої освіти (з аудіосупроводом) Губарева С. С., Павліченко О. М. тощо.

Освітня галузь «Літературне читання»

Метою літературного читання є розвиток читацьких здібностей учнів, що є невід'ємною складовою комунікативно-пізнавальних здібностей, усвідомлення учнями дитячої літератури як мовленнєвого мистецтва, підготовка їх до систематичного вивчення літератури в початковій школі [16].

У процесі навчання формуються школярі, які вміють самостійно і творчо читати, розвивають власну мову, літературу, кмітливість, формуються морально-естетичні поняття, збагачуються емоції, що вимагає виховання систематичного читання.

Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні завдання:

- розвивати в учнів уміння читати як мовну діяльність;
- дати можливість учням розуміти дитячу літературу з різноманітністю авторів, жанрів і тем, формувати в учнів соціальні,

морально-етичні цінності за допомогою художніх образів літературних творів;

- розвивати навички сприйняття, розуміння та аналізу різних типів художніх і навчальних текстів з використанням основних літературознавчих понять;

- розвивати в учнів мовленнєві навички та розвивати вміння створювати власні висловлювання про прочитане;

- різні види та категорії дитячих книжок, які формують спосіб самостійної роботи учнів, уміння шукати, відбирати інформацію для виконання навчально-пізнавальних завдань;

- розвиток творчої літературної діяльності у школярів;

- необхідність читання в системі освіти як засобу пізнання світу, самопізнання та загальнокультурного розвитку [16].

Приклади видань з літературного читання для учнів початкової школи: «Дивоколо. Книжка для додаткового читання. 4 клас» Коченгіна М. В., «Робочий зошит з читання. 4 клас» Вашуленко О., «Літературне читання. Навичка читання мовчки. Діагностичні картки. 4 клас» Будна Н. О., Левчук Л. Ф. тощо.

2.3. Напрямки роботи редактора над навчальними виданнями мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи

Для роботи редактора над редагуванням навчальних видань спершу необхідно вивчити деталі, що відрізняють різні види навчальних видань. Адже підручники, наприклад, мають зовсім інші структурно-семантичні характеристики, ніж навчальні посібники чи хрестоматії. При цьому однотипні видання часто вимагають зовсім різних навичок редагування, залежно від читацької адреси. Тому не можна однаково застосовувати ті самі прийоми редагування, як, наприклад, підготовка підручників для учнів 1 класу чи 7 класу.

Проте, незважаючи на особливості різних типів навчальних видань, видавнича практика сформувала загальні методи роботи редакторів під час підготовки видання. Методи застосування цієї методики при обробці оригіналів слід розглядати в такому порядку:

- побудова змістової частини;
- належний освітньо-методичний рівень тексту;
- взаємозв'язок тексту та описового матеріалу.

Детальніше розглянемо ці аргументи.

Побудова змістової частини. Роботу редактора над підручником або структурою підручника можна розділити на два етапи: ознайомлення з оригінальною роботою автора для порівняння з навчальною програмою та уточнення структури майбутніх видань. Розглянемо ці етапи докладніше [63, с. 159].

1. Загальне розуміння оригінальної роботи та порівняння із затвердженими курсами з предмету. Зміст і структура підручника повинні відповідати змісту курсу. Якщо всі частини або предмети програми представлені в оригіналі неправильно, їх слід повернути автору для доопрацювання.

2. Опрацювання структури такого видання, яка відповідатиме типовій схемі підручника. Обов'язковими складовими структури цих типів видань мають бути:

- зміст;
- передмова;
- основний текст;
- питання, тести для самоконтролю;
- предметний, іменний покажчики [63, с. 159].

Зміст. Заголовок змісту повинен точно відтворювати таку саму назву, як і в тексті. У зміст не включаються лише заголовки з набраним текстом. Заголовки в змісті не можна редагувати, скорочувати, якщо це не вказано в тексті. Рекомендується розміщувати зміст на початку після повернення

титульної сторінки публікації. Це одразу підводить читача до загальної проблематики видання і до потрібної теми [48, с. 125].

Передмова необхідна в навчальному виданні для визначення актуальності, статусу курсу для інших дисциплін, сформулювати основні завдання, поставлені перед тими, хто вивчає предмет, надавати пропозиції щодо матеріалів для самостійного вивчення [63, с. 159].

Основний текст. На цьому етапі робота з текстом полягає в тому, щоб зробити чіткий і рівномірний поділ його структурних елементів за обраною автором системою червоних ліній. Наприклад, може бути ряд заголовків: розділ, параграф тощо. Якщо основним структурним елементом підручника є виділені розділи, його зміст, як правило, повинен бути кроком для засвоєння учнями матеріалу по всьому підручнику та охоплення завершених навчальних об'єктів. Після написання першої частини за певною схемою редактор зобов'язаний зберігати цю належність тексту (і зберігати приблизно такі пропорції за обсягом) у всіх наступних частинах майбутніх видань [63, с. 159].

Інформаційний та пошуковий текст. Це добре продумана система додатків, її існування свідчить про високий рівень методики підготовки до навчальних видань. Переважними в підручнику є географічні покажчики, глосарії, списки скорочень. Ці структурні одиниці створюються після останнього макета, оскільки вони в кінцевому підсумку «прив'язані» до певної сторінки. Редактор обов'язково відповідає за точність покажчика. Будь-які зміни підручника після формування покажчика (неминуче призводять до скорочень, доповнень, редагування змін сторінки) становлять загрозу його точності. Редактори повинні пам'ятати про це на останніх етапах роботи над оригіналом [47, с. 87].

Забезпечити належний навчально-методичний рівень тексту. При роботі з текстом редактори повинні розуміти найважливіші завдання для конкретного навчального видання:

1. Дати учням певну систему знань.

2. Допомогти учневі легко опанувати предмет.
3. Активізувати творчий потенціал.
4. Сприяти формуванню особистісних принципів.

Виконанню цих завдань має бути підпорядкований відповідний навчально-методичний рівень тексту. Цього неможливо досягти без опори на такі критерії, як представлення системи, науковість, повнота, цілісність, логічність, доступність тощо.

Кожна тема (розділ) навчального видання має бути виконана шляхом визначення контрольних питань і списків завдань. Функція цього структурного елемента видання є досить важливою і відповідальною. Пошук відповідей на запитання чи завдання спонукає учнів до уважного прочитання теми, виділення головних моментів, формування навичок самоконтролю, розвитку навичок самостійного мислення, пошуку й читання додаткової літератури [63, с. 160].

Забезпечити взаємозв'язок тексту та ілюстративного матеріалу. Варто зазначити, що найпоширенішими видами ілюстрацій у навчальних виданнях є: репродукції, малюнки, фотографії, карти, схеми, таблиці, діаграми [47, с. 83].

Кількість і характер ілюстрацій у майбутніх виданнях потрібно обговорити напередодні процесу редагування та публікації. Робота редактора на цьому етапі полягає в наступному:

1. Визначення критеріїв відбору пояснювальних матеріалів. Згідно з адресою видання, утвердилася концепція живописного ряду: у підручниках початкової школи та частини середнього класу переважаючими будуть образні малюнки, зображення кольорових предметів.

2. Визначення положення ілюстрації всередині тексту. Важливо, щоб ілюстрація мала максимальний зв'язок з текстом. Ця вимога є абсолютною для шкільних підручників. Тут зображення та його пояснювальне слово чи фраза мають бути однозначно узгоджені [47, с. 83].

Висновки до розділу 2

Розглянуто сутність та мету мовно-літературної галузі. Пропонована освітня сфера створюється за допомогою змістових ліній: «Взаємодіємо усно та письмово», «Розвиваємо читацькі уміння», «Працюємо з текстами», «Досліджуємо мовні явища», «Досліджуємо світ дитячої книги та медіа», «Досліджуємо рідний край». Завдання мовно-літературної освітньої галузі полягає у мотивуванні вивчення української мови, забезпеченні вільного володіння мовою, вмінні читати й писати, збагаченні словникового запасу.

Докладно описано особливості освітньої галузі «Мова та література», завданнями якої є розвиток духовної складової, уявності формування комунікативних навичок. Освітня сфера «Літературне читання» сприяє розвитку здібностей учня до читання, розуміння літератури як вербального мистецтва.

Охарактеризовано напрями роботи редактора над навчальними виданнями мовно-літературної освітньої галузі для початкової школи. Редактор повинен звернути увагу на структуру змістової складової видання, освітньо-методичний рівень тексту, наявність ілюстративного наповнення і його взаємозв'язок із текстом книги. Ми з'ясували, що змістова частина навчального видання має містити зміст, передмову, основний текст, покажчик, завдання для перевірки й самоконтролю.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМКИ РЕДАКТОРСЬКОГО АНАЛІЗУ ПІДРУЧНИКІВ «ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ» ТА «УКРАЇНСЬКА МОВА» ДЛЯ УЧНІВ 4 КЛАСУ

3.1. Редакторський аналіз текстового компонента підручників

Для аналізу роботи редактора над навчальними виданнями мовно-освітньої галузі ми обрали підручники «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко та «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко (*Додаток А, рис. 1–2*).

Текстовий компонент підручника «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко представлений такими складовими:

- основний зміст;
- пояснювальний текст.

Додатковий текст у підручнику відсутній. Розглянемо детальніше кожен структурний елемент.

Основний зміст навчального видання, на нашу думку, відповідає заявленій назві та темі, розкриває її основну частину. Теоретичний матеріал методично опрацьований та систематизований, вирізняється об'єктивністю висвітлення інформації й науковою спрямованістю.

Недоліком підручника є те, що не дотримується вимога співмірності навчального матеріалу. Основний зміст розділено на вісім розділів: «Із скарбниці усної народної творчості», «Що було на початку світу», «Сторінками історії України», «Як не любить той край...», «Видатні українські письменники», «Розповіді про нас самих», «Літературні казки зарубіжних письменників», «Світ дитинства в літературі». Розділи непропорційні, один розділ викладений на 12 сторінках, інший містить більше 35 сторінок теоретичних відомостей.

Нові терміни чи слова, що введені до основного тексту видання містять гіперпосилання на примітки внизу сторінки з поясненням, а також є словник

понять в кінці підручника, щоб передати школяреві певну інформацію, зацікавити, викликати інтерес до дисципліни.

Пояснювальний текст у підручнику представлений словником термінів у кінці видання. Словник термінів поданий під назвою «Словничок читача» (Додаток Б, рис. 1). В словнику висвітлені нові слова, невідомі школяреві. Термін виділений напівжирним і курсивним накресленнями із зазначенням наголосу над кожним словом, через тире подається дефініція терміну. Приклад оформлення поняття та його визначення у словнику:

«Бібліотека»— слово грецького походження: *бібліо* — “книга”, *тека* — “сховище”: 1) зібрання книг; 2) заклад, що видає книжки для читання, а також приміщення, де розміщено такий заклад»

Аналізуючи визначення термінів у підручнику, що входять у наукову базу видання, варто зазначити, що пояснення є, на наш погляд, простими та зрозумілими для школярів 4-го класу. Тому учні зможуть ґрунтовно засвоїти поданий матеріал. Окремі поняття містять пояснення з якої мови походить слово. В такий спосіб словник понять забезпечує основний принцип видання — доступність навчального матеріалу.

Пояснювальний текст у підручнику «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко також представлений примітками до основного тексту в кінці сторінки (Додаток Б, рис. 2). Примітки подаються внизу сторінки меншим кеглем шрифту, ніж основний текст, з виноскою-цифрою біля кожного слова, поняття виділене курсивним накресленням шрифту, визначення терміну подається через тире. Приклад оформлення примітки:

«КОТИВСЯ ВІНОЧОК ПО ПОЛЮ

Українська народна пісня

Котився віночок по полю,

да просився женчиків¹ додому:

“Ой додому, женчики, ходіте,

да мене у стодолу² візьміте.

¹*Женчики* — жінці.

²*Стодола* — будівля для зберігання снопів, сіна.»

Текстовий компонент підручника «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко представлений основним змістом видання. Пояснювальний та додатковий тексти у підручнику відсутні. На нашу думку, це є вагомим недоліком навчального видання. Пояснювальний текст надає змогу школяреві збагатити словниковий запас, адже є слова, які йому невідомі. Також в підручнику висвітлюють певні терміни, визначення яких не подаються ні в примітках у кінці сторінки, ні в словнику в кінці видання.

Додатковий текст в підручнику також відсутній. Ми вважаємо, що вагоме місце має відводитися цьому елементу. Оскільки додатковий текст доповнює і поглиблює інформацію основного змісту навчального видання. Він спрямований на посилення наукової доказовості й емоційного навантаження підручника. Цікава пізнавальна інформація дає можливість по-іншому розглянути об'єкти, явища, які стали для них буденними, відтак поглибити знання в полі окресленої проблеми.

Основний зміст дидактично та методично оброблений, автором систематизований навчальний матеріал. Спосіб та логічність поділу навчального матеріалу на розділи, їх послідовність, наявність зв'язків між ними — це важлива вимога, яка висувається до будь-якого підручника. Тексти для підручника підібрані вміло, з урахуванням вікових особливостей дітей дошкільного віку. У результаті чого школяр може працювати з навчальними матеріалами і під керівництвом учителя, і самостійно.

В аналізованому навчальному виданні розділи побудовані так, що новий матеріал вивчається на основі вже відомого. Ми вважаємо, що це дає змогу школярам самостійно вивчати певні визначення, встановлювати взаємозв'язок між схожими поняттями. Викладений теоретичний матеріал уніфіковано, зміст підручника характеризується наявністю єдиного логічного стилю. В навчальній книзі є чітке співвідношення структурних частин тексту, тобто правильна композиція видання.

Проте в підручнику не дотримана вимога унормованості навчального матеріалу, однотипності оформлення в межах одного ступеня рубрикації. Одним із найбільших розділів підручника є «Іменник», який складається з 12 параграфів і є розділ «Числівник», що містить лише 1 параграф. Ми вважаємо, що варто продумати більш логічний та співмірний розподіл розділів та параграфів.

Незважаючи на відсутність співмірності навчального матеріалу, зміст структурований, тому є простим і зручним у користуванні. Школяр швидко може зорієнтуватися та знайти потрібний йому розділ чи параграф. Обсяг матеріалу в параграфах займає в середньому 3-5 сторінок, що залежить від теми, яка вивчається та кількості визначених на неї годин у програмі.

3.2. Редакторський аналіз апарату організації засвоєння підручників

В підручнику «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко представлені такі елементи апарату організації засвоєння:

- умовні позначення;
- інструктивно-методична передмова;
- запитання-завдання;
- вправи для самоконтролю;
- виділений текст.

Розглянемо детальніше кожен структурний компонент.

Умовні позначення розташовані перед передмовою та основним текстом для того, щоб учні могли одразу ознайомитися з ними та приступити до ефективного навчання. Умовні позначення розділені на кілька категорій: *зверни увагу; прочитай правильно; прочитай, подумай; уживай у своєму мовленні; роз'єднай слова і прочитай; завдання на вибір; зіграймо виставу.* На нашу думку, пропоновані позначення є доречними в підручнику і допомагатимуть школярам якісно опанувати рідну мову (Додаток В, рис. 1).

Інструктивно-методична передмова розташована перед основним текстом видання. Вона містить важливу інформацію для читача: опис змісту підручника (*«У цій книзі прочитаєш твори вже відомих тобі авторів, а також відкрисш для себе нові імена, нові жанри усної народної творчості»*), посилання на словник у кінці підручника за необхідності (*«У разі потреби звертайся до “Короткого словничка читача”, уміщеного наприкінці підручника»*), запитання для ознайомлення з виданням (*«Розглянь уважно обкладинку. Що на ній написано? Що зображено?»*). На наш погляд, перевагою вступу аналізованого підручника є неформальний стиль для підтримання дружньої атмосфери, спілкування з учнем словами *«мій друже»*, *«у разі потреби звертайся»*, *«ти ознайомився»* тощо (Додаток В, рис. 2).

Наприкінці кожного підрозділу містяться запитання й завдання для оцінки засвоєння учнями навчального матеріалу (Додаток В, рис. 3). Також запитання-завдання розміщуються перед текстом та всередині тексту. В основному вважають, що запитання повинні бути розташовані після вивчення навчального матеріалу, проте використання наскрізної мережі запитань-завдань, підтримуватиме постійний зв'язок автора з читачем, що забезпечує керованість процесу читання навчальної книги.

Приклади запитань після підрозділу:

« Назви села, де минули дитячі роки Тараса Шевченка.

З якого твору це речення “Він виліз на могилу, щоб з неї подивитися, чи далеко ще до тих залізних стовпів”?

Хто промовив ці слова: “Сідай вечеряти, прибуду”?».

Приклади запитань перед текстом:

«Мудра дівчина

Українська народна казка

Поміркуйте, про що може розповісти казка з такою назвою»

Вправи для самоконтролю знаходяться наприкінці кожного розділу під назвою *«Перевір свої досягнення»* (Додаток В, рис. 4). Вправи для

самостійного опрацювання матеріалу розділені на 4 блоки: *«Знаю...»*, *«Розумію, можу пояснити...»*, *«Умію...»*, *«Виявляю ставлення, почуття...»*. В першому блоці *«Знаю...»* учневі потрібно відповісти на запитання про прочитане у розділі, а саме основний сюжет творів, героїв. В другому блоці *«Розумію, можу пояснити...»* школяр повинен пояснити основну проблематику, що порушується в творах. В третьому блоці *«Умію...»* учень може пояснити значення певних слів, що були вжиті у творі, розказати про виникнення жанрів літератури. В четвертому блоці *«Виявляю ставлення, почуття...»* школяр висловлює власні думки щодо прочитаного твору, надає особисту оцінку героям тощо.

Виділений текст є поширеним елементом апарату організації засвоєння. В підручнику використовують різні методи виділення тексту (*Додаток В, рис. 5*). Зокрема:

- колір шрифту (застосовують синій колір для словосполучень та речень в основному тексті та малиновий колір у вправах для самоосвіти);
- накреслення шрифту (курсив, напівжирне виділення тексту);
- графічне виділення (розміщення назв у фігурні рамки);
- набірне виділення шрифту (написання назв творів великими літерами).

В підручнику *«Українська мова. 4 клас»* М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко представлені такі складові апарату організації засвоєння:

- умовні позначення;
- пам'ятки до кожного розділу видання;
- запитання-завдання;
- вправи для самостійної роботи;
- виділений текст;
- таблиці.

Розглянемо детальніше кожен структурний компонент.

Умовні позначення у навчальному виданні розташовані перед основним текстом підручника для ознайомлення та ефективної організації навчального процесу. Представлені такі умовні позначки: *«початок уроку»*; *«домашнє завдання»*; *«запитання, на яке можна дати відповідь, опрацювавши матеріал підручника»*; *«говоримо»*; *«зразок виконання»*; *«завдання підвищеної складності»* (Додаток Г, рис. 1).

У підручнику відсутня інструктивно-методична передмова, що, на наш погляд, є важливою складовою навчального видання для початкової школи та ознайомлення школяра з книгою.

В апараті організації засвоєння підручника представлено пам'ятку до кожного розділу видання, що містить стислий виклад інформації, що розглядатиметься у розділі (*«яким буває мовлення, що його характеризує (усне, писемне)»*), а також ряд питань, які вивчатимуться учнями в запропонованому розділі (*«З розділу ти дізнаєшся: чому мову називають безсмертним скарбом народу, чому в мові постійно з'являються нові слова і що відбувається зі старими словами»*). Такий елемент методичного апарату конкретизує навчальні завдання, які поставлено перед школярем, демонструє, яких результатів буде досягнуто, виконує роль мотивації (Додаток Г, рис. 2).

Запитання-завдання сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, можуть бути розміщені на початку, всередині тексту чи наприкінці кожного пункту (Додаток Г, рис. 3).

Приклади запитань перед текстом:

«Чому кажуть, що мова є безсмертною скарбницею народу?»

Приклади запитань всередині тексту:

«2. Згадай і розкажи, про що вперше повідомила тобі книжка.

3. Запиши назву нещодавно прочитаної книжки та її автора»

Приклади запитань після тексту виокремлені під назвою «Запитання і завдання для повторення»:

«1. Що таке текст?

2. Назви найголовніші ознаки тексту.

3. Які бувають тексти?»

Вправи для самостійної роботи представлені в кінці підрозділів та розділів підручника під умовним позначенням «Домашнє завдання» (Додаток Г, рис. 4). Приклади вправ для самостійної роботи:

«358. 1. Пригадай послідовність розбору слів за будовою. 2. Розбери за будовою слова.»

«373. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовки і спиши.»

Виділений текст часто використовується у підручнику. Використовують такі методи виділення тексту:

- зміна кольору шрифту (застосовують синій колір для словосполучень в основному тексті та малиновий колір у запитаннях-завданнях для повторення, нумерації параграфів);
- зміна накреслення шрифту (курсив, напівжирне виділення тексту);
- графічне виділення тексту (розміщення назв у рамки різної форми та кольору);
- набірне виділення шрифту (написання назв розділів великими літерами) (Додаток Г, рис. 5).

Таблиці у підручнику використовуються для структура інформації та ефективного засвоєння інформації. Таблиці в підручнику уніфіковані й оформлені в одній кольоровій гамі — синьо-жовтій. Синім кольором виділені стовпці та рядки з основними поняттями теми, а жовтим кольором — стовпці та рядки з прикладами. Використана проста форма таблиці (Додаток Г, рис. 6).

3.3. Редакторський аналіз ілюстративного матеріалу підручників

Позатекстова частина підручника включає ілюстративний матеріал. Ілюстрація є наочною опорою для мислення, яка підсилює пізнавальну,

естетичну, емоційну та інші сторони навчального матеріалу. У підручнику з мовно-літературної освітньої галузі для 4-го класу ілюстративний матеріал допомагає конкретизувати уявлення учня про об'єкт вивчення, є опорою для розумових дій, які виконує учень у процесі засвоєння знань.

Для аналізу ілюстративного матеріалу підручників «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко та «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко ми братимемо до уваги наступні критерії:

- різновиди ілюстрацій;
- компоненти ілюстрацій;
- відповідність ілюстративного матеріалу вимогам.

У підручнику «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко ілюстрації представлені такими різновидами:

1. За характером інформації художньо-образні, перекладають сюжет, образи героїв, ідею твору у візуальні зображення. Цей вид ілюстрацій призначений для дублювання описаного в тексті (*рис. 1*).

— Так, усе! — говорить пан. — Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?
— Та що ж, пане, — каже вбогий, — є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.
Пан аж розсердився:

Рис. 1. Приклад художньо-образної ілюстрації

2. За ступенем абстрагування — реально-предметні, адже представлені ілюстрації рисунками (*рис. 2*) та фотографіями (*рис. 3*).

Рис. 2. Приклад реально-предметного рисунка

Рис. 3. Приклад реально-предметної ілюстрації — фотографії

3. За способом розташування на смузі (видом верстки) — відкрита верстка, при якій ілюстрація межує з верхнім або нижнім краєм смуги, та закрыта, при якій ілюстрація обмежена текстом збоку і знизу або з трьох сторін (рис. 4–5).

Рис. 4. Приклад відкритої верстки ілюстрації

Рис. 5. Приклад закритої верстки ілюстрації

4. За способом відтворення — півтонові, утворюються з ділянок різної насиченості.
5. За колірністю — багатоколірні. Створені з використанням багатьох кольорів — блакитний, малиновий, жовтий, рожевий, зелений, синій, коричневий та багато інших.
6. Група ілюстрацій, які обслуговують (доповнюють) текст.
7. З позицій співвідношення текстового матеріалу та ілюстративного наповнення — текстові, адже ілюстрації займають менше половини обсягу підручника.

В аналізованому підручнику структура ілюстрації представлена одним або двома компонентами — власне ілюстрацією без посилання у тексті й заголовка; ілюстрація з підписом (рис. 6–7). Якщо у підручнику представлений багатоколірний тематичний рисунок, то, в основному, заголовок ілюстрації відсутній, оскільки вони доповнюють текст. Якщо подана фотографія, то підпис знаходиться під ілюстрацією. Заголовок ілюстрації подається зменшеним кеглем шрифту, ніж основний текст. Підписи до ілюстрацій не уніфіковані, одні видрукувані звичайним накресленням шрифту, інші — курсивним. Відсилань у тексті підручника на ілюстрації не зауважено, що можна вважати недоліком.

Рис. 6. Приклад ілюстрації без підпису

два голуби і сивий сокіл. То не просто птиці. Це втілені у пташину подобу боги, які створили світ — заснували небо із сонцем, місяцем і зорями з синього та золотого каміння, а землю — із дрібного піску.

А ще давнішим є уявлення праслов'ян про світове яйце, з якого постає Всесвіт, або Бог-Творець, якому належить створити землю і все на ній... Недаремно деякі слов'янські племена вважали яйце символом життя. У християн-

Вікторія Ковальчук.
Український всесвіт

Рис. 7. Приклад ілюстрації з підписом

Відповідність ілюстративного матеріалу вимогам у підручнику «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко:

- відповідають віковим особливостям читачів (призначені школярів початкової школи);
- викликають естетичне задоволення у читача;
- відповідають основному тексту видання, доповнюють його;
- не є гармонійними, не співвідносяться між собою, тому що виконані різними техніками (подані і фотографії, і рисунки);
- не виконані в єдиному стилі і єдиною технікою;
- є виконаними без будь-яких технічних чи друкарських огріхів.

У підручнику «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко ілюстративний матеріал представлений такими різновидами:

1. За характером інформації художньо-образні, дублюють окремі фрагменти тексту підручника.
2. За ступенем абстрагування — реально-предметні, оскільки представлені реалістичними рисунками, фотографіями (рис. 8–9).

217. 1. Розглянь малюнок.

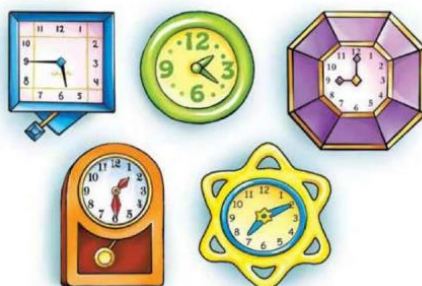

Рис. 8. Приклад реально-предметного рисунка

 219. 1. Дай письмові відповіді на запитання.

1. О котрій годині ти прокидаєшся?
2. Скільки хвилин витрачаєш на ранкову гімнастику?
3. Коли виходиш із дому до школи?
4. Скільки часу витрачаєш на дорогу до школи?

Рис. 9. Приклад реально-предметної ілюстрації — фотографії

3. За способом розташування на смузі (видом верстки) — відкрита верстка ілюстрації (полягає в тому, що ілюстрація з одного або двох боків оточена текстом), закрита (полягає в тому, що ілюстрація з двох або трьох боків оточена текстом)(рис. 10–11).

градусів морозу (Із книги «Тваринний світ»).

2. Запиши послідовно за зразком, яке місце за здатністю

Рис. 10. Приклад відкритої верстки ілюстрації

 223. 1. Прочитай текст. Які цікаві відомості наведено в ньому?

Кита в холодних океанах видно далеко через характерний фонтан, що здіймається над його головою до десяти-шістнадцяти метрів. Кити пірнають на великі глибини — п'ятсот і більше метрів. Вони можуть перебувати під водою близько однієї години.

Новонароджені малята китів досягають п'яти-шести метрів завдовжки. Китеня живиться материнським молоком і швидко росте. Через два роки воно стає дорослою твариною (Із книги «Тваринний світ»).

п'ятсот океан

2. Спиши перший абзац тексту. Підкресли числівники, усно

Рис. 11. Приклад закритої верстки ілюстрації

4. За способом відтворення — півтонові, утворюються з ділянок різної насиченості.
5. За колірністю — багатоколірні. Створені з використанням різних кольорів.
6. Група ілюстрацій, які обслуговують (доповнюють) текст.

7. З позицій співвідношення текстового матеріалу та ілюстративного наповнення — текстові, оскільки ілюстративний матеріал займає менше половини обсягу книги.

В підручнику «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко структура ілюстрації представлена одним або двома компонентами — тільки ілюстрацією (посилання у тексті й підпис до ілюстрації відсутні) або ілюстрацією із заголовком, що знаходиться під фотографією чи рисунком (рис. 12–13). Посилань у тексті на зображення немає, що є вагомим недоліком. Підписи подаються рідко, тільки для окремих фотографій чи рисунків, видрукувані різними шрифтами, звичайне накреслення шрифту чергують із курсивним. На нашу думку, варто уніфікувати оформлення підписів до ілюстрацій.

2. Склади усну розповідь про ластівку за фотоілюстраціями і запитаннями.

Ластівка берегова

Ластівка сільська

Рис. 12. Приклад ілюстрації з підписом

240. 1. Прочитай. Доповни вірш особовим займенником.

... маленька українка,
маю коси по колівка,
... таку натуру маю:
... не плачу, ... співаю.

За Миколою Вінграновським

Рис. 13. Приклад ілюстрації без підпису

Відповідність ілюстративного матеріалу вимогам у підручнику «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко:

— відповідність читацькому призначенню (для школярів молодших класів, учнів 4-го класу);

- не викликають естетичне задоволення у читача, на наш погляд, варто у підручнику подати більше кольорових рисунків, а не тематичних фотографій;
- відповідають основному тексту видання, обслуговують зміст підручника;
- не є гармонійними, оскільки не співвідносяться між собою, проте зміст тексту розкривають;
- послідовні тому, що поступово доповнюють текст;
- не виконані в єдиному стилі і єдиною технікою;
- виконані без будь-яких технічних чи друкарських огріхів.

Висновки до розділу 3

Здійснено дослідження текстового компонента підручників «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко та «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко, виокремлені переваги та недоліки змісту навчальних видань. Основний зміст книг відповідає віковій категорії школярів, відповідає принципам науковості, доступності та логічності побудови навчального матеріалу. Недоліком є відсутність в обох підручниках додаткового тексту, який сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів.

Проведено аналіз апарату організації засвоєння знань підручників «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко та «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко. В ході дослідження ми з'ясували, що методичний апарат містить різні види елементів. В підручниках передбачено використання різноманітних пам'яток, запитань-завдань, вправ для самоосвіти з урахуванням рівня сформованості навичок та вмінь школярів. Досліджені елементи апарату організації засвоєння знань містять засоби мотивації учнів, стимулювання пізнавальної діяльності та розвитку творчого потенціалу.

Ми провели детальний аналіз ілюстративного наповнення підручників «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко та «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко. Для проведення дослідження ми керувалися такими критеріями оцінки ілюстративного матеріалу: види та компоненти ілюстрацій, відповідність вимогам. Можна підсумувати, що навчальні видання багаті зображеннями, вони якісно виконані, проте нами виявлено ряд зауваг та рекомендацій для вдосконалення.

ВИСНОВКИ

Навчальна література є невід’ємною частиною навчально-виховного процесу в навчальних закладах. Розповсюдження таких видань є пріоритетом сучасних українських видавництв. Робота над навчальним виданням передбачає працю редактора над текстовими компонентами (основний текст, пояснювальний та додатковий), апаратом організації засвоєння та позатекстовим компонентом — ілюстративним матеріалом.

Нами розглянуто теоретичні аспекти редакторського аналізу навчальної літератури. Ми окреслили сутність, значення та види навчальних видань. Особливістю навчальної літератури є доступність і систематичність викладу, відповідність навчального матеріалу віковій категорії учнів. Можна виокремити наступні основні функції навчальної літератури — дидактична (допомагає дітям навчити вчитись) й інформаційна (дані подаються у вигляді текстових та нетекстових компонентів). Основними вимогами до навчальних видань є висвітлення інформації в обсязі, доступному для учнів конкретного віку, логічність структури видання та поданих відомостей.

У другому розділі ми розглядали методичні аспекти редакторського аналізу навчальних видань з мовно-літературної освітньої галузі. Основним принципом редакційної підготовки є відповідність типу книги цільовому призначенню та адресі читача. Важливими аспектами роботи редактора над навчальними виданнями є знайомство з особливостями конкретного навчального видання, рецензії на книгу, робота над змістом і структурою, навчально-методичним рівнем тексту, викладом.

Для аналізу текстових компонентів, апарату організації засвоєння та ілюстративного матеріалу обрані підручники мовно-літературної освітньої галузі для учнів початкової школи: «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко та «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко. Пропоноване дослідження ми проводили за наступними критеріями: наявність аналізованих компонентів, відповідність підручників цільовому та читацькому призначенню,

відповідність поставленим до них вимогам, характеристика оформлення елементів, їх різновиди.

В аналізованих навчальних виданнях для учнів молодших класів наявні текстові компоненти: основний текст та пояснювальний (словник термінів, примітки); апарат організації засвоєння (інструктивно-методична передмова, запитання-завдання, вправи для самоосвіти, виділений текст тощо); ілюстративний матеріал. Можна сказати, що всі необхідні елементи у підручниках наявні.

Проаналізувавши текстовий компонент підручників «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко та «Українська мова. 4 клас» М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко, у практичному розділі ми виокремили переваги та недоліки змісту навчальних видань. Ми з'ясували, що основний зміст підручників відповідає цільовому й адресному призначенню.

Здійснивши дослідження апарату організації засвоєння знань підручників, можна зробити висновок, що методичний апарат обох видань складається з багатьох елементів. В підручниках представлені різноманітні пам'ятки, запитання-завдання, вправ для самостійної роботи тощо. Досліджені елементи апарату організації засвоєння є ефективними засобами для мотивації школярів, стимулювання пізнавальної та інтелектуальної діяльності. Ілюстративний матеріал аналізованих підручників як структурний компонент реалізує провідні функції навчального видання: інформаційну, розвивальну та виховну.

Отже, здійснивши докладний аналіз, можемо окреслити перспективи розвитку подальшого дослідження напрямів редакторського аналізу навчальних видань мовно-літературної освітньої галузі: ефективність компонентів підручника з української мови для учнів молодшого шкільного віку, відповідність змісту видань кількості навчального часу та навчальній програмі, сприяння компонентів підручника в формуванні ключових та предметних компетентностей учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бібік Н. М. Нова українська школа : poradnik dla vchitelja. Київ : Літера, 2018. 160 с.
2. Бібік Н. М. Нова українська школа : poradnik dla vchitelja. Київ : Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
3. Бородіна Н. С. Методика навчання української мови: загальні питання : навч.-метод. посіб. Миколаїв : МНУ ім. В. Сухомлинського, 2016. 149 с.
4. Варіативність організаційних форм компетентнісно орієнтованого навчання у початковій школі : монографія / за наук. ред. О. Я. Савченко. Київ : Педагогічна думка, 2016. 283 с.
5. Вашуленко М. С., Дубовик С. Г., Мельничайко О. І. Українська мова : підруч. для 4 кл. для загальноосвіт. навч. закл. з навчанням українською мовою. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2015. 192 с.
6. Вітюк В. В. Готовність педагогів до змін в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». *Педагогічний пошук*. 2017. № 2 (94). С. 3–6.
7. Власюк А. І. Основи редагування, коректури та верстки технічних текстів : навч. посіб. Вінниця: ВНТУ, 2015. 96 с.
8. Воскресенська Н. О., Цєпова І. В. НУШ. Українська мова. 2 клас : методичні рекомендації до підручника Н. О. Воскресенської, І. В. Цєпової «Українська мова і читання. 2 клас. Харків : Ранок, 2019. 240 с.
9. Гавриленко Т. Л. Тенденції розвитку підручникотворення в початковій освіті в перше десятиліття державної незалежності України (1991–2001). Освітній дискурс. *Педагогічні науки*. 2020. Вип. 10. С. 25–38.
10. Герасимова О., Прихода М. Модернізування дискурсу в шкільних підручниках з історії: редакторський підхід. *Медіанпростір*. 2019. Вип. 12. С. 48–55.
11. Гільберг Т. Г., Сак Т. В. Сучасний підручник «Природознавство» для початкової школи: питання структури та організації змісту. URL:

<http://ipvid.org.ua/upload/iblock/e93/e9362cc2d54acdedcad5b08edfd376ce.pdf> (дата звернення: 07.01.2022).

12. Годунок З. В. Літературне редагування (практикум) : навч.-метод. посіб. Острозький : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2017. 103 с.

13. Гузенко С. В. Редакторський аналіз і методика редагування : навч. посіб. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. 150 с.

14. Гура Т. Є., Гура О. І. Формування європейської проектної культури: основні рівні, напрями та етапи. *Вісник Запорізького національного університету*. 2019. № 1 (32). С. 39–46.

15. Даніліна І. В. Уроки української мови та літературного читання. 2 клас. Харків : Основа, 2019. 111 с.

16. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf>. (дата звернення: 02.02.2022).

17. Досяк І. М. Нестандартні уроки з використанням інноваційних технологій : 1–4 класи. Харків : Основа, 2017. 160 с.

18. Дробін А. Дидактичні особливості структури та організації уроку інтегрованої навчальної дисципліни. *Наукові записки БДПУ*. 2021. Вип. 1. С. 392–399.

19. ДСТУ 3017:2015. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 42 с.

20. ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Вид. офіц. Чинний від 2016–07–01. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2016. 15 с.

21. Дубровська Л. О., Дешко О. О. Проблема готовності вчителів початкових класів до упровадження ідей реформи нової української школи. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя*. 2018. № 3. С. 23–27.

22. Захарійчук М. Д. Методика роботи за підручником «Українська мова і читання» : методичний посібник. Київ : Грамота, 2018. 204 с.

23. Зубко Н. Ринок навчальної книги в Україні: тенденції розвитку в роки незалежності. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*. 2015. Вип. 20. С. 140–158.
24. Інноваційні технології навчання : навч. посіб. / упоряд. С. В. Волобуєва. Київ : НТУ, 2017. 172 с.
25. Катеринич П. Огляд актуальної ситуації на видавничому ринку навчальної літератури. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2015. Т. 59. С. 122–127.
26. Кирик О. В. Методика впровадження інтерактивних форм роботи з підручником на уроках української мови в умовах Нової української школи. Херсон : ХДУ, 2020. 74 с.
27. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти : навч.–метод. посіб. Львів : Світ, 2019. 136 с.
28. Кодлюк Я. П. Вчити вчитися. *Український педагогічний журнал*. 2015. № 3. С. 220–223.
29. Кодлюк Я. П. Методика аналізу технологічності підручника для початкової школи. *Педагогічний альманах*. 2015. Вип. 25. С. 49–55.
30. Кодлюк Я. П. Технологія аналізу підручника для початкової школи. *Початкова школа*. 2015. № 2. С. 8–10.
31. Кодлюк Я. П. Якісні характеристики сучасної початкової освіти. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 334–338.
32. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/ua-sch-2016> (дата звернення: 07.01.2022).
33. Корицька Г. Дидактико-методичне моделювання уроку української мови на засадах діяльнісного підходу в умовах розвитку цифрового освітнього середовища. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 10. С. 141–150.

34. Круль Л., Недільський С. Особливості організації мовно-літературної освіти молодших школярів в умовах НУШ. *Теорія навчання*. 2019. Т. 17. С. 338–346.
35. Кумрик О. Підручники та інші навчальні видання. *Рідна школа*. 2015. № 1. С. 27–28.
36. Ларіонова Н. Б. Модель науково-методичного супроводу формування готовності вчителя початкових класів до роботи в умовах Нової української школи закладами післядипломної педагогічної освіти. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2019. № 1 (324), Ч. II. С. 158–165.
37. Лесюк О. В. Видавнича справа та редагування : навч. посіб. Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2021. 103 с.
38. Логвіна-Бик Т. Підручник із біології як основа формування цілісних знань школярів. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/256/1/918-1942-1-PB.pdf> (дата звернення: 07.01.2022).
39. Малафіїк І. В. Дидактика новітньої школи : навч. посіб. Київ : Слово, 2015. 632 с.
40. Мієр Т. І. Організація навчально–дослідницької діяльності молодших школярів у взаємодії з собою та з іншими : монографія. Кіровоград : Александрова М. В., 2016. 424 с.
41. Могорита В. М. Особливості методичного апарату підручника історії для класів з поглибленим вивченням предмета (8 клас). *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 20. С. 239–249.
42. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html> (дата звернення: 07.01.2022).
43. Нова українська школа: основи Стандарту освіти / за ред. М. Товкало. Львів, 2016. 64 с.
44. Онопрієнко О. В. Нова українська школа: актуалітети модернізації початкової загальної освіти. *Проблеми сучасного підручника*. 2017. Вип. 19. С. 244–252.

45. Організаційні форми навчання у початковій школі : посібник / О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, В. О. Мартиненко та ін.; за ред. Бібік Н. М. Київ : Сам, 2017. 304 с.
46. Паливода Ю. Сучасна навчальна книга: комунікаційні інтенції автора. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkr_2011_3_3(дата звернення: 07.01.2022).
47. Партико З. В. Загальне редагування: нормативні основи : навч. посіб. Київ : Ліра-К, 2020. 637 с.
48. Партико З. В. Основи редагування. Книга 2. Практикум. Київ : Ліра-К, 2017. 130 с.
49. Партико З. В. Основи редагування : у 2 кн. Книга 1. Київ : Ліра-К, 2020. 331 с.
50. Погонєць І. В. Ілюстрування шкільних підручників: історико-педагогічна ретроспектива. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 1. С. 122–134.
51. Погонєць І. В. Теоретичні підходи до класифікації ілюстративного матеріалу шкільних підручників у другій половині XX століття. *Молодий вчений*. 2015. № 5 (20). С. 137–140.
52. Пономарьова К. Реалізація змістових ліній початкового курсу мовно-літературної освіти в 2-му класі. *Учитель початкової школи*. 2019. Вип. 70. С. 3–21.
53. Поперечна Л., Терещенко А. Видова різноманітність навчальних видань. URL: <https://www.slideshare.net/lidiapoperechna/ss-38814310> (дата звернення: 07.01.2022).
54. Прихода Я. Видавнича і мовна культура шкільних підручників. URL: https://www.libr.dp.ua/text/vkr_2011_9_2.pdf (дата звернення: 07.01.2022).
55. Робінсон К., Лу А. Школа майбутнього. Київ : Літопис, 2016. 258 с.
56. Савченко О. Я., Бібік Н. М., Мартиненко В. О. Концепція початкової освіти. *Початкова школа*. 2016. № 6. С. 1–4.

57. Савченко О. Я. Літературне читання : підруч. для 4 кл. для загальноосвіт. навч. закл. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2015. 192 с.
58. Сидоренко В. В. Навчальні книги нового покоління: якими їм бути. *Шкільна бібліотека*. 2016. № 7. С. 4–7.
59. Сищенко С. В. Навчальні видання в сучасному бібліотечно-інформаційному просторі України. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2014_42_22(дата звернення: 07.01.2022).
60. Сізова К. Л., Алексеєнко Н. М. Особливості роботи редактора над навчальними виданнями. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2179> (дата звернення: 07.01.2022).
61. Стребна О. В., Сошенко А. О. Інтерактивні методи навчання в практиці роботи початкової школи. Харків : Основа, 2015. 173 с.
62. СОУ 22.2-02477019-07:2007. Поліграфія. Підручники і навчальні посібники для середніх загальноосвітніх навчальних закладів. Загальні технічні вимоги.
63. Тимошик М. С. Основи редагування : підруч. для студентів ВНЗ. Київ : Наша культура і наука, 2019. 559 с.
64. Типові освітні програми для 1–2 класів НУШ (під кер. О. Я. Савченко і Р. Б. Шияна). Нова українська школа. URL: <https://nus.org.ua/news/opublikuvaly-typovi-osvitni-programy-dlya-1-2-klasiv-nush-dokumenty> (дата звернення: 07.01.2022).
65. Топузов О. М., Лотоцька А. В., Онопрієнко О. В. Початкова освіта : методичні рекомендації щодо використання в освітньому процесі типової освітньої програми для 1 класів закладів загальної середньої освіти; типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти ; методичні коментарі провідних науковців Інституту педагогіки НАПН України щодо впровадження ідей Нової української школи в початковій освіті. К. : УОВЦ «Оріон», 2018. 160 с.

66. Упровадження концепції Нової української початкової школи: перші кроки : колективна монографія / за ред. Т. Є. Гури. Запоріжжя : ФОП К. С. Советнікова, 2019. 260 с.
67. Фесенко О., Шинкаренко В. Формування особистісного компонента професійної компетентності вчителя початкової школи в контексті нової української школи. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського*. 2020. № 1 (68). С. 282–286.
68. Фіголь Н. М. Типологія електронних навчальних видань. *Наукові записки Української академії друкарства*. 2015. № 1. С. 125–130.
69. Химинець В. В., Кірик М. Ю. Інновації в початковій школі. Ужгород : ЗІППО, 2018. 344 с.
70. Цимбалару А. Д. Модернізація підручників і навчальних посібників для початкової школи на засадах дитиноцентризму. *Проблеми сучасного підручника*. 2018. Вип. 21. С. 413–422.
71. Яворський А. Ю. Лінгвістичні та логічні засади редагування : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 167 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТКИ

Додаток А

Аналізовані підручники

Рис. 1. Об'єкт дослідження — підручник «Літературне читання. 4 клас»

О. Я. Савченко

Рис. 2. Об'єкт дослідження — підручник «Українська мова. 4 клас»

М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко

Пояснювальний текст у підручнику «Літературне читання. 4 клас»

О. Я. Савченко

186

СЛОВНИЧОК ЧИТАЧА

Абзац — 1) відступ управо в першому рядку рукописного чи друкованого тексту; 2) частина тексту між двома відступами.

Абонемент — відділ у бібліотеці, де читачам видають книжки додому.

Автор — творець тексту, картини, приладу тощо.

Акровірш — вірш, у якому перші літери кожного рядка, прочитані зверху вниз, утворюють слово або вислів.

Анотація — коротка характеристика книжки або її частини.

Байка — короткий, найчастіше віршований, твір повчального змісту. У байках в образах тварин, рослин, різних предметів висміюються людські вади. Автора байок називають **байкарем**.

Бібліотека — слово грецького походження: *біблію* — «книга», *тека* — «сховище»: 1) зібрання книг; 2) заклад, що видає книжки для читання, а також приміщення, де розміщено такий заклад.

Вірш — короткий поетичний твір, який відзначається особливим ритмом: римуванням рядків.

Гумористичні твори — твори, у яких доброзичливо, необразливо висміюються якісь вади, вчинки людей або тварин.

Діалог — розмова, яку ведуть дві особи.

Довідник — книга, у якій зібрано короткі точні відомості з певної галузі знань.

Друкярня — підприємство, де виготовляють різну друковану продукцію (книги, журнали, газети тощо).

Енциклопедія — видання, яке містить найістотніші відомості з усіх галузей знань чи будь-якої однієї.

Епітет — образна ознака, що розкриває істотну характеристику предмета чи явища.

Журнал — видання, присвячене різним галузям знань або адресоване читачам певного віку, яке друкується раз на місяць або частіше чи рідше.

Загадка — короткий опис істот, предметів, явищ, які треба впізнати, відгадати. Загадка спонукає побачити характерні ознаки істоти, предмета, явища. Загадки є народні та літературні.

Заголовок — назва твору, розділу, теми.

Зміст — 1) те, про що розповідається у творі; 2) перелік розділів, тем, назв творів, які є у книзі, із зазначенням сторінок.

Ілюстрація — наочне відображення художником змісту твору (малюнки, схеми).

Рис. 1. Пояснювальний текст представлений у підручнику словником термінів

Продовження Додатку Б

183

А ще я мовчав тому, що не міг відвести погляду від тих двох тіточок. Вірніше від того, що було у їхніх вузликах. А були там підрум'янені пиріжки з м'ясом та капустою, солоні огірочки, великі і червоні, аж малинові, помідори... А я від самісінького ранку й ріски в роті не мав¹, коли не рахувати того, що в Києві ми з Ганнусею купили дві порції морозива.

Дивився я, дивився на ті вузлики, та й незчувся, як і з мого язика теж злетів крик душі:

Ой, як хочеться борщу!..

Ганнуса промовчала. Мабуть, і вона зрозуміла мій стан. Лише згодом, коли «Ракета» підходила до причалу, сказала:

— А ти, Костю, непогано граєш у вірші. Не гірше, ніж дехто у нашому дру... ні, вже третьому класі.

Якби хто знав, як мені приємно було слухати такі слова!.. Ні, що не кажіть, а діти часом теж чудовий народ.

 1. Назви дійових осіб твору. Що ти про них дізнався з тексту оповідання? Де відбувався описаний випадок?

2. Як довго тривала гра? Чим вона захопила Костю?

3. Поміркуйте разом. Чи є в оповіданні відповідь, як скласти вірш? Доведіть своє міркування.

 До яких рядків, що склали Костя з Ганнусею, ви б могли придумати свій варіант? Спробуйте!

Будьте дослідниками! Пофантазуйте, якими могли бути пригоди Ганнусі у наступному році. Знайдіть і прочитайте продовження розповіді у нещодавно виданій книжці Володимира Рутківського «Ганнуса. У гості до лісовика».

¹ Ріски в роті не мав — був голодний, нічого не їв.

Рис. 2. Пояснювальний текст представлений у підручнику примітками до основного тексту

Додаток В

Апарат організації засвоєння у підручнику «Літературне читання. 4 клас» О. Я. Савченко

Рис. 1. Елемент апарату організації засвоєння — умовні позначення

МІЙ ДРУЖЕ!

На уроках літературного читання в попередніх класах ти ознайомився з творчістю багатьох українських і зарубіжних письменників. У цій книзі прочитаєш твори вже відомих тобі авторів, а також відкриєш для себе нові імена, нові жанри усної народної творчості.

Працюючи з підручником, пригадаєш і повториш найважливіше з того, що вивчив раніше.

У разі потреби звертайся до **«Короткого словничка читача»**, уміщеного наприкінці підручника.

Подружися з підручником

- Розглянь уважно обкладинку. Що на ній написано? Що зображено?
- Що вміщено на форзацах? Вони відрізняються від знайомих тобі мандрівок Читай-містом, адже 4 клас — особливий.
- Знайди і проглянь зміст книги. Чи звернув увагу на нові жанри, нові прізвища?
- Який розділ найбільший? Кому він присвячений?
- Яке диво-дерево відкриває кожен розділ?
- Знайди умовні позначення. Чи всі тобі зрозумілі?

У книги люди, наче бджоли в соти,
знесли сяйливий, чародійний мед.

Дмитро Павличко

Рис. 2. Елемент апарату організації засвоєння — інструктивно-методична передмова

Продовження Додатку В

31

1. Ким був Дедал? Як він опинився на острові Крит? Яким ви уявляєте славетного будівничого? Чому митець почувався рабом? Яке відкриття він зробив?
2. Чому загинув Ікар? Як люди зберегли пам'ять про нього?
3. Хто читає уважніше? Прогляньте текст: скільки разів у ньому трапляються слова *Крит* та *Ікар*.

Дізнайтесь, у яких ще творах йдеться про мрію людини літати, немов птах.

ЯК ЩЕ НЕ БУЛО ПОЧАТКУ СВІТА...

Українська народна обрядова пісня

Як ще не було початку світа,
то ще не було ні неба, ні землі,
а лишень було широке море,
а на тім морі явір зелений.
На тім яворі три голубочки,
три голубочки раду радили:
— Як би ми, браття, світ поставили?
Ой ходім, браття, аж на дно моря
та там добудемо дрібного піску,
той пісок дрібний посієм всюди,
та встане з него свята земляця,
та буде тамки золотий камінь,
з того каміння то буде сонце,
то буде сонце і місяць ясний,
рум'яна зоря й звізди¹ прекрасні.

Маріанна Любас.
Дерево життя

Записала Євгенія Ярошинська

1. Послухайте стародавню пісню. Про яке дерево в ній розповідається?
2. Які пташки радилися? Який світ хотіли поставити?
3. Назвіть ознаки, які вжито до слів *море*, *явір*, *пісок*, *земляця*, *місяць*, *зоря*. Яке ставлення людей до сил природи вони передають?

¹ Звізди — гуг: зірки.

Рис. 3. Елемент апарату організації засвоєння — запитання-завдання

23

ПЕРЕВІР СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ

Знаю...

- Пригадай назву розділу. Які види творів ти прочитав?
- Що створив письменник Борис Грінченко?
- Який гостинець мудра дівчина принесла панові:
а) курочку; б) горобця; в) гуску?
- Назвою якого твору є прислів'я?

Розумію, можу пояснити...

- Що об'єднує твори, подані в цьому розділі?
- Що оспівується в народних піснях?
- Чому прислів'я вчить як на світі жити?
- Чому дівчині Марусі вдалося розгадати всі загадки?

Умію...

- Пояснити, чим казка «Мудра дівчина» відрізняється від легенди «Місто Сміла».
- Визначити у притчі «У пригоді» зачин, основну частину, кінцівку.
- Навести приклади, хто в прочитаних творах головний персонаж, а хто — другорядний.
- Правильно розказати напам'ять вивчені прислів'я і скоромовки (на вибір).

Виявляю ставлення, почуття...

- Чи погоджуєшся з тим, що і від малої мурашки може бути велика користь?
- Про яких ще народних героїв тобі хотілося б дізнатися?
- Які терни щодо мови має на увазі поетеса Галина Кирпа? Як їх можна визбирати?
- Із чим ти можеш порівняти рідну мову?

Рис. 4. Елемент апарату організації засвоєння — вправи для самоконтролю

72

святковий стіл без куманців? Господиня обходила гостей, наливаючи в чарки по черзі з кожного, що були почеплені на руку по кілька штук одночасно.

Зараз фігурний посуд насамперед — окраса хати. Його виробляють далеко не всі майстри. Ця робота вимагає великого хисту і вправності, уміння сформувати на гончарному крузі й майстерно з'єднати в єдине ціле окремі частини — тулуб, шию, ноги. Кожний твір захоплює глядачів своїми формами, фарбами, досконалістю виконання. **Це і є найвища ознака майстерності художника, у руках якого оживає глина.**

1. Які нові слова трапилися тобі в тексті?
2. Знайди і прочитай, який посуд виготовляють в Опішні. Чому люди здавна охоче його розкуповували?
3. У чому складність виготовлення фігурного посуду?
4. Як ти зрозумів зміст останнього речення?
5. **Попрацюйте в парі!** Поставте один одному запитання за прочитаним. Складіть опис одного з куманців, використовуючи слова з тексту.

Жовтогарячі соняшники, невичерпна фантазія, розкішна природа, святковий посуд, буяння трав, досконалість форми, майстерність художника.

Завітайте до музею!

Про давнє і сучасне мистецтво гончарства ви можете дізнатися, відвідавши музей в Опішні. Спланувати свою подорож вам допоможе сайт Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному: opishne-museum.gov.ua

Рис. 5. Елемент апарату організації засвоєння — виділений текст (колір, накреслення шрифту, графічне та набірне виділення)

Додаток Г

Апарат організації засвоєння у підручнику «Українська мова. 4 клас»

М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-922
Б23

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 20.07. 2015 р. № 777)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

- — початок уроку
- — домашнє завдання
- — запитання, на яке можна дати відповідь, опрацювавши матеріал підручника
- — говоримо
- — зразок виконання
- — завдання підвищеної складності

Вашуленко М. С.
Б23 Українська мова : підруч. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик, О. І. Мельничайко / за ред. М. С. Вашуленка. — К. : Видавничий дім «Освіта», 2016. — 192 с. : іл.
ISBN 978-617-656-035-7.

УДК 811.161.2(075.2)
ББК 81.2Укр-922

ISBN 978-617-656-035-7

© М. С. Вашуленко, С. Г. Дубовик,
О. І. Мельничайко, 2015
© Видавничий дім «Освіта», 2016

Рис. 1. Елемент апарату організації засвоєння — умовні позначення

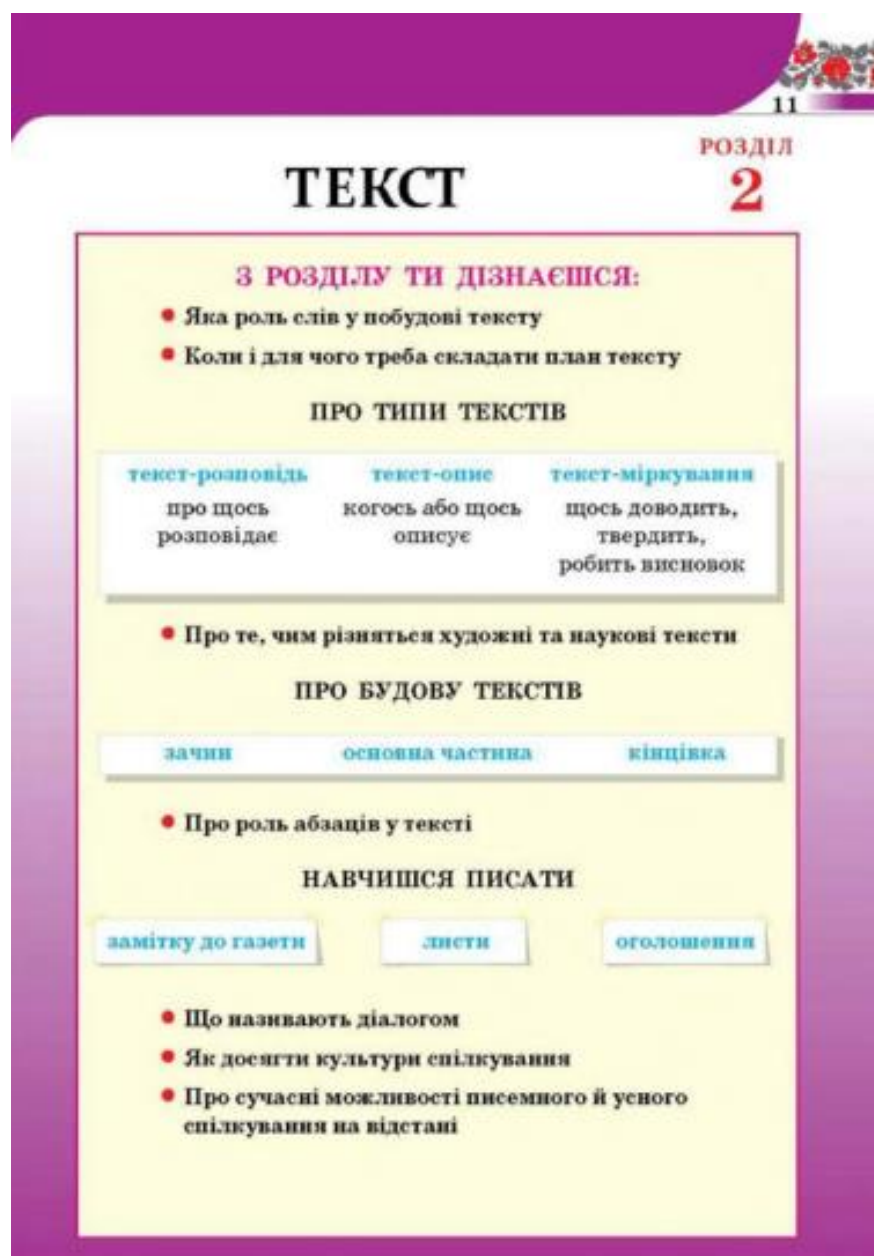

Рис. 2. Елемент апарату організації засвоєння — пам'ятки до кожного розділу видання

Текст

13

Тільки після смерті Кобзар знайшов вічний спокій на колишній Чернечій горі. Народ із любов'ю називає її тепер Тарасовою.

2. Про що ви дізналися з тексту? Яка його тема і мета?
3. Спишіть останній абзац. Підкресліть у ньому вислів, ужитий у переносному значенні. Що він означає?
4. Складіть звукову модель слова любов'ю.

20. 1. Прочитай рядки з віршів Тараса Шевченка.

1. Попрощалось ясне сонце
з чорною землею,
виступає круглий місяць
з сестрою зорею...
2. За сонцем хмаронька пливе,
червоні поли розстилає
і сонце спатоньки зове
у синє море...

- 2. Які картини природи ти уявляєш, читаючи ці рядки? Які слова вірша допомагають тобі в цьому?
- 3. Спиши першу строфу. Підкресли букви, які позначають два звуки.
4. Склади звукову модель одного слова (на вибір).

**§ 3. СЛОВА, НАЙВАЖЛИВІШІ
ДЛЯ ВИСЛОВЛЕННЯ ДУМКИ
В РЕЧЕННІ, ТЕКСТІ**

 21. 1. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Історія паперу сягає своєї давнини. Багато років тому жив у Китаї працюючий і винахідливий ремісник Цей Лунь. Він здогадався **розтовкти** деревину бамбука й шовковиці на борошно. **Вилив** його в казан, **додав** до нього вапна, **залив** водою і кип'ятив доти, поки вариво **перетворилося** на білу густу масу. Додав до неї трохи клею. А тоді вилив у ситечко і якийсь час струпував. Вода **стекла**, а кашка лягла рівним шаром, утворивши тоненьку плівку. Так було винайдено папір (За *Паолою Утевською*).

Рис. 3. Елемент апарату організації засвоєння — запитання-завдання

Текст
25

45. 1. Прочитай записи, зроблені Максимом під час екскурсії до парку.

простора галявина	тиша
прив'яла трава	шелестить
притихла берізка	дятел
пожовкле листя	стукіт
дощові краплини, як сльози	сорока-білобока
	стрекоше

2. У якому творі Максим хотів використати свої записи? Назви його. Напиши й ти такий твір. Використай у ньому Максимові записи і власні спостереження.

§ 8. ЗАМІТКА ДО ГАЗЕТИ

46. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте замітку до газети.

ВИРОСТЕ ДУБОВИЙ ГАЙ

Цього року на дубах рясно вродили жолуді. На заклик лісового господарства наш клас узяв участь у збиранні їх. Кожен приніс із собою в ліс відерце чи кошик. Діти розділились на групки і розсипались попід дубами. Дружно взялися до роботи.

Наша вчителька, Галина Петрівна, порадила відбирати найкращі плоди — великі, добірні, чисті. Адже з кожного жолудя проросте молодий дубок. А через багато років із цих дубків виросте новий дубовий гай.

*Олена Петренко,
учениця 4 класу*

2. Яку спільну корисну роботу доводилося виконувати вам? Розкажіть про це усно. А хто забажає — напишіть замітку до газети.

Слово про слово

Замітка — коротке повідомлення, допис у газету про якусь подію.

Рис. 4. Елемент апарату організації засвоєння — вправи для самостійної роботи (домашнє завдання у кінці параграфу)

47. Попрацюйте разом! 1. Напишіть замітку про одну з цікавих екскурсій учнів вашого класу (до музею, театру, на концерт тощо). Завдання виконуйте так:

1. Обдумайте тему вашої замітки.
2. Доберіть влучний заголовок.
3. Обміркуйте послідовність розповіді. Складіть план.
4. Опишіть події за планом спочатку на чернетці.

Потім відредагуйте текст. Перепишіть його.

5. Підпишіть замітку. Віддайте її до шкільної газети.

2. Про цікаві події в класі, школі та поза школою пишіть до газети всім класом або окремо. Можливо, хтось із вас, коли виросте, стане журналістом.

Слово про слово

Журналіст — літературний працівник газет, журналів, радіо чи телебачення.

Чернетка — чорновий, невідредагований текст, рукопис.

ХВИЛИНКА СПІЛКУВАННЯ

— Здогадайся, яка найпопулярніша послуга в мережі Інтернет.

— Електронна пошта.

— А ти знаєш, для чого вона використовується?

— Вона дає змогу надсилати і читати різні повідомлення.

— А як працює електронна пошта?

— Користувачі надсилають повідомлення на електронну адресу.

48. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте листа. Скористайтеся цим зразком, коли будете писати свого листа.

Люба бабусю, добрий день!

Учора я одержав гарні оцінки і хочу цим порадувати Вас. Свої обіцянки я дотримуюсь. Щоранку роблю фізичну зарядку. Допмагаю мамі збирати Андрійка до дитячого садка.

вчора
(учора)

Рис. 5. Елемент апарату організації засвоєння — виділений текст (колір, накреслення шрифту, графічне та набірне виділення)

§ 9. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА ІНТОНАЦІЄЮ

 50. 1. Прочитай виразно текст. Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень.

Щодня на прилавках книгарень, на бібліотечних полицях з'являються нові книжки для дітей. Що ж узяти почитати? Зазирнути в давнє минуле чи в майбутнє? Поринути в казковий світ? Спуститися на дно океану чи піднятися за хмари? Вирушити в мандри?

Читайте, друзі, збагачайте свої знання!

2. Пригадай, якими бувають речення за метою висловлювання та за інтонацією.

3. Випиши речення зі звертанням, поясни розділові знаки.

51. 1. Розглянь таблицю.

Види речень		
За метою висловлювання	За інтонацією	
	Неокличне	Окличне
Розповідне	Ми любимо свою Батьківщину.	Ми любимо свою Батьківщину!
Питальне	Хіба можна не любити свою Батьківщину?	Хіба можна не любити свою Батьківщину?!
Спонукальне	Усім серцем любіть Батьківщину свою.	Усім серцем любіть Батьківщину свою!

2. Зроби самостійно висновок про види речень за метою висловлювання та інтонацією, використовуючи таблицю.

52. Попрацюйте разом! 1. Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок.

Чи можна уявити сучасну українську мову без чудового слова *мрія*? Сьогодні кожному добре відоме це слово. Дехто скаже, що воно знане з давніх-давен, бо створене народом.

Рис. 6. Елемент апарату організації засвоєння — таблиці